

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

כרך לד, תשמ"ג

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

ל שׁוֹנְנוֹ ל עֵם

קונטרסים עממיים לענייני לשון

בעריכת ע' איתן ומ' מדין

מחזור לד, קונטרס ב—ג (שלב—שלג) כסלו—טבת התשמ"ג

תְּנִיּוֹת בְּהוֹרֵאת הַלְשׁוֹן

מאת

ראובן סיוון

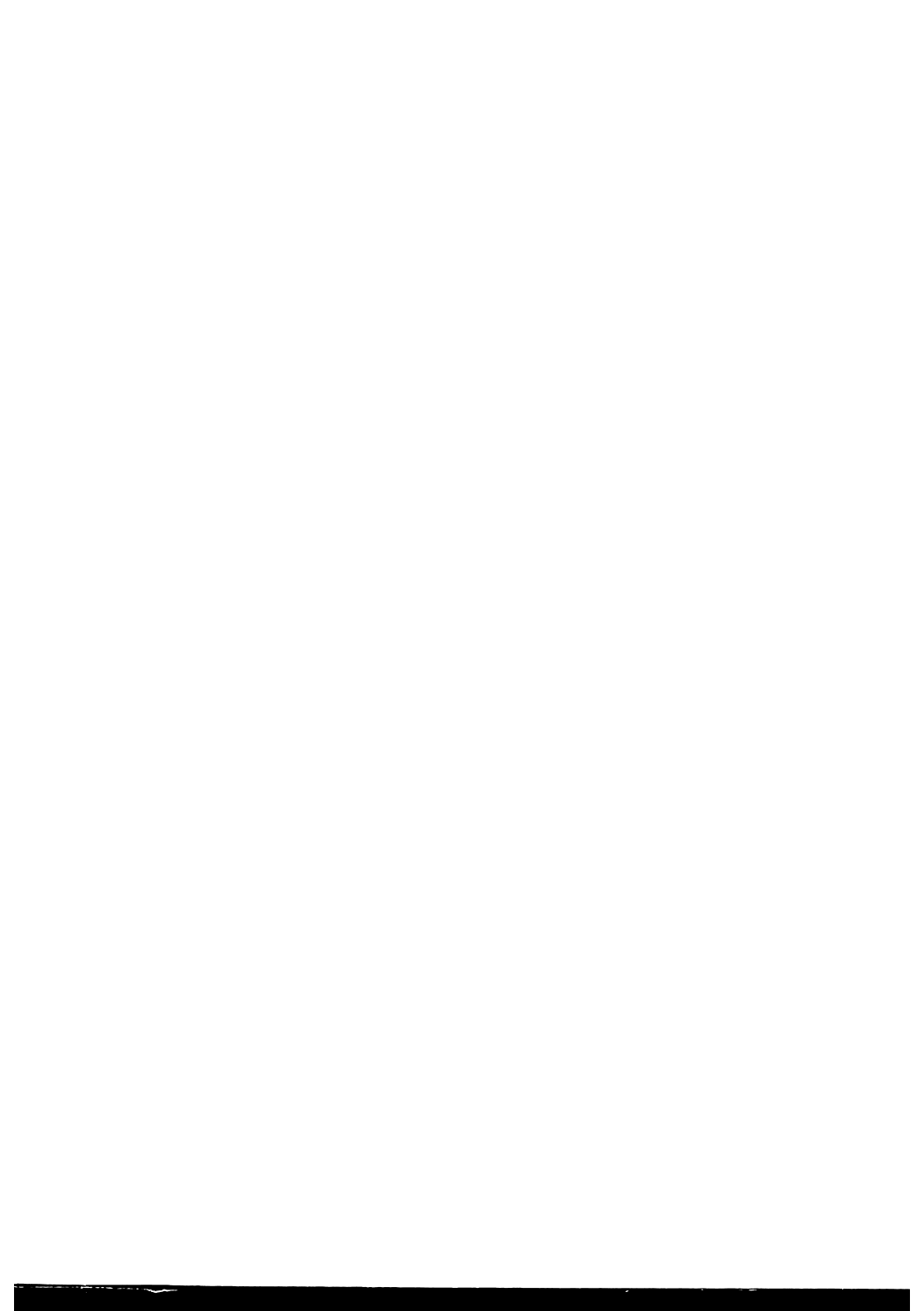
הוצאת המזכירות המדעית של האקדמיה ללשון העברית

ירושלים

נסדר ונדפס בדפוס רפאל חיים הכהן בע"מ

לתלמידי ולידידי
מאז ועד הנה

שיחות אלה נתפרסמו בחלקן, בטופס ראשון, בכתבי עת ובקבצים
לענייני לשון: הד האולפן, הד הגן, עם וספר, מנחה לקודש, על אובני
לשון ימינו.

תוכן העניינים

- אמר המחבר
א. אחיי ורעיי הח' והע'
ב. מקניין
ג. מתוחכם
ד. מאהב
ו. 'תספול' ו'יישום'
ז. מעשה בגרש
ח. 'הכי'
ט. שיעור מעלף
י. העיתונאי המנומס
יא. אימון צבאי בדקדוק
יב. אל תירה!
יג. חצי חמש
יד. חמות
טו. 'יוצא דופן'
טז. חבלי 'שלום'
יז. מלות שאלה
יח. מפי עוללים ויונקים
יט. פוחה של שגרה
כ. נחם, חוקוק
כא. המלך דויד או דויד המלך
כב. חומר וחמר
כג. חולון
כד. נקר, נקר

כה. תשבץ
כו. חיזוק ידיים
כז. ריפוי ידיים
כח. מודה אני
כט. ה'את' הזאת
ל. 'פשוט'
לא. פרפר
לב. בריח, צריח
לג. מאוד
לד. מותו של איתמר בן אב"י
לה. לשון מקרא ולשון חכמים
לו. ישעיה הנביא והעברית של ימינו
לז. בטח/לבטח, אז/אזי
לח. המתקזזים בעם
לט. 'רפואה למפה'
מ. חבלי משיח
מא. בא לי
מב. פרוטקציה, פרוטקשן
מג. 'עלול'
מד. משכן הפנסת
מה. משקפיים
מו. נכון לעכשיו
מז. בשישי בין ערביים
מח. נאום, מנאם
מט. סדר צילום
נ. עגנון וחידושי הלשון

* *
*

אמר המחבר:

ענייני לשון מְעִין ספורט לאומי הם בישראל. כל דובר עברית, ותיק או עולה חדש, נער או מבוגר, לומד יום יום את הלשון. הפול נתקלים, לעתים קרובות למדיי, בשאלות של דיוקי הגייה ('איך צריך לבטא "איננו": בשורוק או בחולם?'), של סגנון ('מדוע אין לומר: אני ראיתי אותו גם?'), של פתיב ('איך צריך לכתוב "כוננית" בכ' או בק'?), של פיסוק ('מותר או אסור לשים פסיק לפני ו' החיבור?'), או של חידושי לשון ('מה זה שאומרים "מְרַקֵּעַ" בטלניזיה?').

עניינים כאלה ודומיהם נידונים בעיתונים, בראדיו, בטלניזיה, בשיחות הבריות, באוטובוסים, בחדרי מורים ובמשרדים. "מעידות" בלשון, של אנשי ציבור, של שרי ממשלה או של חברי הפנסת, וגם של קריינים, מעוררות הדים ותגובות של שומעיהן. הכול ערים להרחבתה הרבה של הלשון

בימינו ולשינויים המהירים המתחוללים בה. מורים, סופרים
ובלשנים נותנים את דעתם למעקב מתמיד אחרי התפתחותה
המואצת.

להלן רשימות על חנויות שקויתי בתחום זה של הלשון.
בסיפורים אלה ודומיהם, המתחדשים לבקרים, אני נוהג לתבל
את שיעוריית לתלמידותיי ולתלמידיי שיחיו.

מיום שעמדתי על דעתי, חיבה יתירה חיפבתי את הח' והע', צלילי החן והנועם של לשוננו. ד"ר יצחק אפשטיין, מחלוצי הדיבור העברי וממחיי הלשון, שזכיתי לצקת מים על ידיו בימי לימודי בבית המדרש למורים העברי בבית הפרס, הגביר בי חיבה זו. יחס של כבוד לשני הגיים שמיים מקוריים אלה היה נחלת פולנו, פרחי המורים והמורות, בני מחזורי, שקיבלו הדרכה בקריאה מוטעמת, בדירתו של המורה הישיש שברחביה. לא כולנו קיימנו הלכה למעשה את תורת מורנו, אבל נדמה לי שכולנו למדנו להעריך את חשיבות המבטא המזרחי להעמקת ידיעת הלשון העברית ולהבנת אורחותיה, ואנו מוסיפים עד היום הזה לעודדו בפי תלמידינו מגן הילדים ועד האוניברסיטה ועד בכלל.

בעשר שנות שבתי בקטאמון, בירושלים שלאחר מלחמת השחרור, חשתי שבתוך עמי אנוכי יושב. אין לך מקום של קיבוץ גלויות ועדות ושכבות וכיתות ומעמדות פקטאמון זו. פאן פוגשים יום יום, פחנות המכולת, פרחוב או פאוטובוס, את מפוני העיר העתיקה וימין משה, את חסידי חב"ד ואת נטורי קרתא, את פקידי משרד החוץ ואת עובדי העירייה וחברת החשמל, ואתם את העולים מארבע פנפות הארץ. ובתי ספר מבתי ספר שונים מגווננים שם, והשכונה מלאה ילדים וילדות משחקים ברחובותיה. המבטא המזרחי היה מצטלצל שם הרבה,

אבל יחד אתו נשמעו גם מבטאים אחרים: 'אשכנזיים',
'מערביים', 'צבריים' ואחרים.

ובצאתי בכל בוקר אל עבר מכוניתי להתניעה, ידעתי שמיד
יפנו אליי ילדים וילדות ההולכים אל בית הספר ושאלת הבוקר
בפיהם.

הנה צועדת לעברי ילדה שחרחורת חֲנִיית, כבת שמונה
שנים:

'סליחה, מה השעה?'

ואני מעמיד פנים כאילו איני שומע, כדי שאאזין עוד פעם
ושתיים לצלילים המזרחיים הערבים האלה.

'סליחה, מה השעה?'

'אלוהים יברכך, פתי, אני משיב. שבע וחצי. מהרי לבית
הספר, אך הישמרי מִרְכָּב עוֹבֵר'. ובלפי אני מוסיף: 'ויהי רצון
שלא ימושו הח' והע' האלה מגרונך עד זקנה ושיבה'.

כעבור רגע קט ניגש פעוט אחר, בהיר שֵׁער, חבוש כיפה,
וספריו תחת בית שחיו: 'סליחה, אדויני, מה השאה?'

'שבע וחצי וקצת יותר', אני ממהר להשיב לו. 'לך לבית
הספר. נוכח ה' דרכך'. ובלפי אני מוסיף: 'ויהי רצון שתלמד, אם
לא ממוריך — מחבריך, כאן בקטאמון, לבטא כשם שביטאו
אבותיך: סליחה ולא סליכה, שעה ולא שאה'.

ב. מקניין

המילונאי ראובן אלקלעי ז"ל הציע בשעתו את המלה
החדשה קְנִיין למי שרוכש רכישות בקנה מידה גדול בשביל
חברה מסחרית. המלה מקובלת כיום בעברית, ובתצוגות אֶפְנָה

אנו שומעים על קניינים מחוץ לארץ (איני פותב מחו"ל, מפני שפאן התחילו לקרוא חול — כמו בול, מה שאינו לרוחני) הבאים הנה, פדי להזמין מוצרי יצוא שלנו שיהיה יבוא שלהם (מה נאות המלים יצוא ויבוא שהמציא ביאליק?).
לא מכבר פגשתי ידיד ישן העושה בארצות הברית זה כמה שנים.

'מה אתה עושה פאן עכשיו?' שאלתיו.
'באתי הנה לקניין סריגים בשביל חֶבְרָתִי'.
אותה שעה נזפרתי סיפור שסיפרתי בקונטרסי על 'הלשון הירושלמית והתגבשות הסגנון החדש', שיצא ב'לשוננו לעם':
כשהמציא א' בן-יהודה את המלה מעניין (בתרנ"ז — 1897 — בערך) התקיפו מ"ל ליליינבלום באמרו:
כֵּן בראו [המרחיבים] פועל חדש 'מעניין' (מושך את הלב) מן השם עניין. אבל מה תמוהה הבריאה הזו!... האם לא לשחוק יהיה האומר מבניין, מקניין על פי בניין, קניין?
85 שנה לאחר מאמר זה, האומר 'מקניין' אינו לשחוק. זוהי מלה טבעית לאחר שחודשה המלה קניין.

ג. מתוחפם

יום אחד, אגב דיון על חידושי מלים בשיעור בסמינר, השמיעו כמה נערות דברי ביקורת על חידושים מסוימים.
'ומה דעתכן על מתוחפם?' שאלתי. 'נראה לכן?'
'זה חידוש יפה!' קראו בולן.
'ובכן, אני הפושע שחידשתי חידוש זה', התרברבתי פדרפי בקודש. 'ואעידה לי עדים נאמנים ללידתה של מלה זו, את אבא

אבן, שהיה אז שר החינוך, ואת אריה אורגד מ"קול ישראל". את שניהם שיתפתי בהתייעצות על מלה זו'.

'ועל יסוד מה בְּנִיתָ את המלה?' שאלה אחת.

הסברתי, שהואיל והמלה האנגלית המקבילה sophisticated יסודה במלה היוונית 'סופיה' שעניינה חֶכְמָה, תמרנתי בשורש הזה 'חכם' והגעתי אל 'מתחכם'. 'אבל מִנֵּן הת' הזאת? הרי יכולת לומר "מחופם", שאלה הנערה.

'פלוס אין אנו אומרים מתוספל או מתוגבר בת'?' השבתי. 'ואולי ה־t הפפולה שבמלה האנגלית sophisticated השפיעה עליי שאכניס ת' גם לכאן'.

'אני חושבת שהמלה "תחכמוני" עמדה לפני עיניך', העירה אחרת.

הופתעתי להערה זו. אותה שעה עלו לפני עיני רוחי שנות ילדותי בירושלים, בבית מדרשי הישן, מקדש אֶל נעוריי, חדר-תורה "תחכמוני", ששמו חקוק בזיכרוני עם דמויות מוריי: רפאל אבישר, אריה אילן, שמואל מירסקי, מרדכי מיכאלי, אריה אלקלעי, שהלכו לעולמם, ועם גרסא דינקותא שלמדתי מהם. נערה זו, היושבת מולי, הבקיעה בהערתה אל הלא-מודע שלי. אכן כל ניסיונותיי להסביר ת' זו ב'היגיון' אינם מצליחים לחפות על אותה מלה 'תחכמוני', המזדקרת מְנַבְכֵי ילדות רחוקה.

ד. קָבֵל

המוספים בארץ נוטים להשתמש במונחים עבריים

במסמכים שבכתב, בחשבונות (מאז הנהיגו בארץ מס ערך מוסף, נקרא החשבון הפולל מס ערך מוסף בשם 'חשבונית'), בהוראות לעובדים, בספרות הסברה וכדומה, אף פי בעל פה נוטים הם להשתמש במונחים לועזיים, כגון ג'ק (מגנפה), סטארטר (מתנע), וישר (מגב שמשות), קלאטש (מצמד) וכדומה.

באחד הימים ביקשתי חשבונית מהמוספאי שלי, שהחליף את ה'קונדנסאטור' (קונדנסר באנגלית). בהכינו את החשבונית שאלני הבלבר:

'אתה, מר סיוון, ודאי יודע את המונח העברי לקונדנסאטור'.

עודני חוכך בדעתי ומשתדל להעלות בזיכרוני את המונח, נכנס נער כבן שש עשרה שנה.

'קבל', מיהר הנער לומר.

מתברר, שנער זה, פאלפי נערים אחרים, לומד בבית ספר מקצועי וספרי הלימוד שם, וכן המורים בשיעוריהם, מרבים להשתמש במונחים עבריים.

ה. מאהב

'מדוע אתה מתנגד כל כך לראשי תיבות?' שאלתני יום אחד אחת מתלמידותיי.

מפני מעשה שהיה, השבתי. ומעשה שהיה כך היה: פעם אחת צלצלו אליי ממשרד החוץ. קול מתוק אמר לי, שאני מוזמן למחרת היום למאָהב.

'והיכן המאָהב? שאלתי בסקרנות.

'כבר יראו לך במודיעין'.

בלב שמח הלכתי למחרת היום, בשעה היעודה, למאהב.
ניגשתי למודיעין ושאלתי 'היכן המאהב?' 'הריהו כאן לפני
עיניך', השיב לי פקיד המודיעין. הרמתי את עיניי וראיתי שלט:
מאה"ב (מחלקת ארצות הברית).
מאז אני מתנגד לראשי תיבות. הם מאכזבים.

ו. 'תספול' ו'ישום'

את המונח 'תספול' לעניין frustration, וכן את הפועל
'לתספל' ואת התואר 'מתוספל' חידשה נעדה למונחי פסיכולוגיה
שליד האקדמיה, בראשותו של ד"ר חיים אורמיאן ז"ל. ועדה זו
הכינה רשימת מונחים בחינוך ובפסיכולוגיה ובהם המלה
'תספול' (על פי השורש סכל, שבשימושו במקרא בבניין פיעל,
סיפל, הולם היא יפה את המושג הזה). עבודת הנעדה נמשכה
מספר שנים, והמונח הקולע הזה חדר מהרה לספרות המקצועית
(לפני שהובא לאישור האקדמיה) ועבר ממנו אל העיתונות ואל
החיים הפוליטיים. אבל החידוש הזה לא ישר בעיני כמה מחברי
האקדמיה. בשלב האישור הסופי של רשימת המונחים דחתה
מליאת האקדמיה (ברוב מקרי קטן) את המונח הזה, וקיבלה
במקומו את המונח 'מפח', על פי 'מפח נפש'. אבל החיים עושים
את שלהם, והמונח 'תספול' סירב לרדת מעל סדר יומנו ולהימחק
מהספרות הרחבה והענפה. לאחרונה חזרה בה האקדמיה
מהתנגדותה למונח תספול ולנגזרותיו.

המונח 'ישום' לעניין 'אפליקציה', שנתחדש פנראה
בצבא, אף הוא זכה לביקורת באקדמיה, ובעלוני 'למד לשונך'

נאסר להשתמש בו. לעניין אפליקאציה הוצע המונח 'הקלה', או 'שימוש'. בכל זאת, אין הציבור מוצא פסול ב'יישום' וכפועל ל'ישם' ובתואר 'מיושם', וגם 'יישומי', והם זוכים לתפוצה רבה בכל המדעים. הטענה שאין לצרף יו"ד תחילית לשורש מגזרת ע"ו אינה עומדת בפני הביקורת, שכן תופעה זו מצויה בלשון (יש סברה שהמלה 'קום' גזורה משורש קום), ואף ביאליק, בחדשו את המלה 'יבוא', הוסיף יו"ד לשורש בוא, ולא חשש, ומדקדקים מצביעים על חילופי טוב-יטב, עוץ-יעץ, נוק-ינק, ועוד. כיום הפול. מדברים על יישום בחינוך, במשפט ובחיים הציבוריים בכלל.

ז. מעשה בגרש

תקנה אחת של ועד הלשון בכללי הפיסוק אינה נראית לרוב ציבור של הפותבים והיא התקנה המחייבת לציין בגרש (') — נטרוק של מלה אחת, ובגרשיים (") — נטרוק של שתי מלים ויותר.

מספר מאיר מדן, מזכיר מערכת 'לשוננו':
"כשהוצאנו בתשי"ז את קובץ 'לשוננו', שיוחד לפרופ' נ"ה טור-סיני, לרגל מלאות לו שבעים שנה, הביא לנו הסופר י"ד ברקוביץ, חבר-כבוד של האקדמיה, רשימה שהקדיש לפרופ' נ"ה טור-סיני, 'למרגלות הפרמל'. ביקשתי להתאים את שמו של ברקוביץ, י.ד., לפיסוק המקובל עלינו: י"ד, אך הוא התעקש ולא הניח לי".

"שמי הוא י.ד. ברקוביץ, ולא י"ד ברקוביץ", טען בתוקף. כיבדנו את רצונו וכך נדפס שמו — י.ד. ברקוביץ — פעם

ראשונה ויחידה שנהגנו כך, מאז נקבעו כללי הפיסוק. אגב, עד היום מתעקשים הסופרים לנטרק את שמם בנקודה ולא בגרש. אם לדון לפי ביטאונם המרכזי 'מאזניים', אין שם אף גרש אחד לרפואה.

ח. 'הכי'

השימוש במלה 'הכי' להפלגה (הילדה הכי חרוצה, הרופא הכי טוב, המקום הכי יפה) היה נהוג דורות רבים בכתב. עם התחדשות הדיבור העברי, לפני פמאה שנה, נשתפצה 'הכי' זו גם ב'לשון הירושלמית'¹. היא נתחפבה על ילדים, אבל גם סופרים טובים השתמשו בה, ובהם ברנר, סוקולוב, א"מ ליפשיץ, ר' בנימין, ואפילו, לפעמים, י' פייכמן. המלה לקוחה משמואל ב', כג 19: 'מן השלשה הכי נכבד'. והנה קפץ על הדוברים ריגזם של מדקדקים, שטענו שטעות היא להבין בפתוב הזה לשון 'הכי' כלשון הפלגה, והיו מי ש'אסרו' שימוש זה ודרשו להחליף 'הכי' זו בהצעות הספרותיות הידועות: היפה בבנות, טוב שברופאים, המהיר ביותר . . . וכיוצא באלה. אף ביאליק בשעתו החמיר בעניין זה (והתנגדותו לשימוש זה ואחרים נתפרסמה ב'לשוננו'). מאז עברו על מלה זו עליות (אל הלשון התקנית) וירידות (לתת-תקנית). הסניגורים ל'הכי' טענו, שאפילו אם יש פאן טעות בהבנת 'הכי' במקורה, הרי ידוע בהתפתחות הלשון, שהטעות לא תמיד גורם מפריע היא. יש שהיא גורם מפרה בלשון.

1. על 'הלשון הירושלמית והתגבשות הסגנון החדש' פרסמתי חוברת מיוחדת, שב, ב'לשוננו לעם' התש"ם.

בשנת תשי"ד הפתיע המדקדק המובהק ניסן ברגרין את קוראי 'לשוננו לעם' ופרסם מאמר יסודי ומאושש על 'הכי' זו² ובו הוכיח ששימוש ב'הכי' להפלגה נהוג בלשון הספרות הרבנית זה מאות בשנים ועל כן אין לפסלו. הוא נתלה גם במדקדק הידוע אהרון יעקב שפירא "שהכניס את הסופרלאטיב 'הכי' בדקדוקו" (שנתפרסם בוארשא תרע"ז).

בימינו אלה הייתה שוב עֶדְנָה ל'הכי' זאת; ודומה שהרבה עושה לכך שירו של יהונתן גפן, הבוקע, ערב נְבוֹקָר וצהריים, בכל יום תמיד, ממקלטי הראדיו בכל בית בישראל:

הילדה הכי יפה בגן
יש לה עיניים הכי יפות בגן, וצמה הכי יפה בגן,
וְפֶה הכי יפה בגן . . .
וכמה שמפיטים בה יותר
רואים שאין מה לדבר,
כי היא הילדה הכי יפה, יפה בגן.
כשהיא מחייכת, גם אני מחייכת,
וכשהיא עצובה, אני לא מבינה,
איך אפשר להיות עצובה
כשאת הילדה הכי יפה בגן.

ט. שיעור מעלף

הנה רישום של שיעור דידיאקטי (בעברית: דקדקתי) עם תלמידותיי החמודות, כְּפָרַת שְׂרוּךְ נֶעֱלַן אני:

2. ראה עכשיו חוברתו 'בירורי לשון', קובץ א', לשוננו לעם שיט-כ,

התשמ"א.

— אנחנו נדבר, ובמידה ונטעה תתקן אותנו . . .
— במידה ? הרי אמרנו כמה וכמה פעמים שיש מלה
קטנה ונאה בעברית, אם.

— ודאי. ידוע. אבל תסלח לנו. זה בגלל שאנו שוכחות.
— בגלל ש? והרי יש לנו כל כך הרבה ביטויי תירוץ
מקוריים בעברית: פי, מפיןן ש, מפני ש, הואיל ו . . . אפשר
אמנם לומר בגללי, בגללך . . . בגלל שושנה, בגלל דויד, אבל לא
בגלל ש . . .

— גם זה שמענו ממך בפֿעם (בפ"א רפה) האחרונה רק
אתמול.

— בפֿעם בפ"א רפה? הרי בפ"ל בבואן לפני ה"א הידיעה
מקבלות את ניקודה ובוֹלעות אותה. מכאן שהפ"א צריכה להיות
דגושה: בפֿעם האחרונה . . .

— אתה צודק. אנחנו מבטיחות לך, שזו תהיה שגיאה
חד־פֿעמית.

— חד־פֿעמית? הפ"א בשוא? הרי היא צריכה לבוא
בפתח. פֿרצוף נֶערי בנו"ן בפתח, היה יֶעֱרית בי"ד בפתח . . .
חד פֿעמי, שגיאה חד פֿעמית . . .

— ודאי. חד פעמי בפ"א בפתח. תמיד אפשר ללמוד ממך
משהו וְלִהְנוֹת . . .

— לִהְנוֹת? בה"א בחטף סגול? הרי זה שם הפועל בנפעל.
צריך לומר לִהְיֶהנוֹת או לִהְיֶהנוֹת, כמו לִהְיֶהרג או לִיְהַרְג. הה"א
השורשית בקמץ!

— בהחלט. זה נראָה לנו.

— נראָה? באל"ף בקמץ? הלא כאן מדובר בהווה, והאל"ף

צריכה להיות בסגול. נראָה!

- ודאי. ודאי. שגיאה פזו מעולם לא תצא עוד מפּי . . .
- מעולם? הרי זה לעתיד. צריך לומר לעולם. לעולם לא
- אסלח לך על כך.
- אתה מתרגז יותר מדיי. לעולם לא שמעתי אותך כל כך
- נרגז.

- לעולם? הרי זה עבר. צריך לומר מעולם.
- סיוון היום איננו במצב רוח טוב.
- איננו? בחולם? הרי ראובן אמר 'הילד איננו!' בשורוק.
- נכון. אבל אני לא שמעתי זאת ממנו.
- ממנו? בחולם? הרי צריך לומר. מִמְנו בשורוק.
- ייתכן ואתה צודק.
- ייתכן? ייתכן ש?
- במידה ואתה אומר ודאי זה נכון.
- אִם! לא במידה נ. . . אִם, אִם, אִם . . .
- שוב אתה חוזר. הלא אמרנו לך שבגלל שאנחנו
- שוכחות . . . מה זה? סיוון התעלף . . . מִים! מִים! מגן דויד
- אדום! . . .

י. העיתונאי המנומס

בשעתו פרסמתי חוברת ושמה 'פְּנֵבֶר איש אל רעהו'³.
עיתונאי אחד ביקש ממני עותק חינם, והבטיח לכתוב רשימה

³ לשוננו לעם קכז-קכח, התשכ"ב (ובחוברת מקובצת 'לשיפור
הלשון').

בעיתוננו. לאחר שבוע אמנם נתפרסמה, לשמחתי, רשימה מלאה שבחים על החוברת. בתוך שאר הדברים נאמר באותה רשימה: "סיוון יודע להוכיח לנו את חוסר הטעם ואת הסרפול שבפיטוי 'אין בעד מה' בתגובה על 'תודה'. סיוון מלמדנו, שיש פיטויים נאים, עבריים-מקוריים לעניין זה, כגון: בבקשה . . . על לא דבר . . . תודה גם לך . . . ואפשר גם להגיב על 'תודה' בלא מלים, אלא בחיוך נעים, כדרך שנוהגים לפעמים האנגלים. יישר פוחו של סיוון".

בגאונה הראיתי את הרשימה לאישתי ומיהרתי לצלצל למיטיבי:

"קראתי את רשימתך הנאה. תודה רבה לך".
"אין בעד מה", מיהר העיתונאי להגיב בנימוס.

יא. אימון צבאי בדקדוק

פעם (לפי בחינת הפגרות בלשון בקיץ תשל"ה חייבים אנו לומר 'פעם אחת') יצאתי במכוניתי מירושלים לתל אביב. בתחנת ההסעה לחיילים עצרני חייל:
"לאן אתה מגיע?" שאל. (את המי"ם ביטא בצירי. שומו שמים!).

"אינני מגיע לשום מקום", חיקיתי את שיבושו.
החייל המתוספל (לפי האקדמיה צריך, פמדומני, לומר: המופץ בנפשו) הגיב בקריאת ייאוש, שזעזעה אותי. נכמרו רחמי עליו. סוף-סוף גם אני הייתי חייל שתיים-שלוש-ארבע מלחמות. פתחתי את דלת המושב שלימיני והזמנתי:
"עלה וחגור את חגורת הבטיחות. אני מגיע — לא מגיע

— לתל אביב, אם ירצה השם. ואני מסיע — לא מסיע — אותך".

החייל עלה שמח וטוב לב, ולאחר שהתיישב וחגר את חגורת הבטיחות ואני הייתי בטוח, שלא יוכל להימלט מידיי, פתחתי בדרשה:

"שמע ולמד . . . כשאתה מגיע למקום, אתה נוגע בו. הנו"ן נופלת כאן. מגיע בפתח. מגיע הוא למעשה מנגיע, כשם שמגיע בפתח הוא מנביע, משהו נובע. מזיק בפתח אינו אלא מנזיק, גורם נזק, מפיל בפתח הוא מנפיל, משהו נופל, מתז בפתח הוא מנתז נתזים נתזים . . .".

כך המשכתי להנתז את דבריי שעה ארוכה, ובכל אופן, עד שהגענו לצריפין. כאן הפסיקני החייל וביקשני בנימוס לעצור. לאחר שפיתח את חגורתו ומסרה לחייל אחר, שעלה בינתיים, הפטיר ברפת שלום והודיע בנפנוף יד:

תודה רבה לך אדוני, עכשיו אני מבין בפתח . . . מבין מצויין".

יב. אל תירה!

מעשה שהיה במטווח לחיילי מילואים מירושלים:

בשעת יריות 'חיות' קרא המפקד לאחד היורים: 'אל תירה!' וביטא tira, כמקובל בטעות (צריך לבטא tire). היורה, מפקח חינוך, היודע פרק בדקדוק, שמע 'אל תירא!' והוסיף לירות באומץ לב. לאחר שהמפקד שנה ושילש והזהיר, והיורה לא 'נשמע' — ניגש אליו וגער בו בשצף קצף:

'הרי אמרתי לך: אל תירה (tira)!'

'אינני ירא', השיב היורה בשלנת נפש.
אכן, מנת וחיים ביד לשון.

יג. 'חצי חמש'

כמה טרָחֹת טרחו טהרנים, לפני דור ושניים, להוכיח לנו, שאין 'חצי חמש' אלא תרגום מגרמנית. "בעברית חצי חמש פירושו שתיים וחצי", טענו. אמת, נכון הדבר. בני ירושלים של ראשית המאה תרגמו 'חצי חמש' מידיש או מגרמנית. אבל הנה בא הבלשן יהודה גור, ובמאמרים בעיתונות ובכל מהדורות מילונו ביקש לשכנע את הציבור, שביטוי כזה עברי מקורי הוא, לשון חז"ל ממש, שכן כך נאמר בפסחים דף צ"ד עמ' א: "חצי שש וחצי שבע" (פשוטנים את שעות היום משעת הזריחה)^{3א} "חמה עומדת בראש כל אדם". אלא ש'עקירת השיבוש' הזה הצליחה עד כדי כך, שפיוס דובר עברית רגיל, אם אינו רוצה שיסוגוהו כאדם שאינו יודע עברית, ישמור נפשו מ'חצי חמש' ומ'חצי שבע' ודומיהם. בקברה למדנית שומעים אנו אמנם, פעמים, ביטוי זה. במליאת אקדמיה אחת שמעתי מפי היו"ר: "הישיבה תינעל בחצי שבע".

יד. חמות

נאמר לי, שיוסי פנאי מבדר בארצות הברית על חשבוני

3א. חישוב כזה של שעות היום אינו רחוק כל כך מזמננו. בהודעה על אכל הרצל, שנחפרסמה ב'השקפה' שבעריכת א' בן-יהודה בכ"ד בתמוז תרס"ד, נאמר: אחב"י האספו היום (כ"ד בתמוז) יום קבורת מתתיהו [תרגום השם תיאודור. ר"ס] הרצל לבית הספרים לבני ישראל בשעה חמש וחצי אחה"צ (שעה י"א וחצי ערבית) לספוד ולבנותו.

ומספר על שיחה טלפונית, שבה הפריעה נערה את שנת שעת
המנחה שלי. פינן שהגיעוני כמה גרסאות על שיחה זו, הריני
מספר בזה דברים פהגיתם.

יום אחד מצלצל הטלפון בביתי:

'הלוא?!' (אני נוהג לכתוב 'הלוא' עברי ולא 'הלו' לועזי. כך
לימדני מזרי ורבי ד"ר יצחק אפשטיין נ"ע. מצאתי גם בשמואל
א' כ"ו 14 בשיחה שלפני שלושת אלפי שנה, הדומה לשיחה
טלפונית בימינו: 'הלוא תענה, אבנר')

'כאן מדברת נערה שאינך מפיר'.

'כן, נערת, מה בקשתך ותיעש'.

'רציתי לשאול מה היא צורת הרבים של תמות'.

'למה לך לדעת? כלום לא די לנשוי בחמות אחת?'

לא. אינך מבין, אדוני... אני רוצה לקלל חבר שלי...

שיהיו לו עֶשֶׂר חמותים? חמותות?'

'תמיות, על משקל אַחיות. מה אַחות — אחיות, אף תמות

— תמיות'.

ועוד מעשה בחמות:

יום אחד עליתי על אוטובוס בחברת גברת, היודעת יפה
עברית. בהיותה על פֶּבֶשׁ האוטובוס קראה לחברתה, שעמדה
בסוף התור:

'תאמרי לחמתך, שאבוא אליה הערב'.

לאחר שמצאנו שנינו מקומות באוטובוס והצלחנו

להתיישב, שאלתי את מִפְּרַת:

'את, שידעת כך כך יפה עברית, איך זה אמרת "חמתך"?'

'אמנם אתה צודק, מר סיון. הייתי צריכה לומר "חמותך",

אבל לשם כך צריך לחשוב, ומי זה יכול לחשוב, כשהוא נהדף ונדחף וחרד שמא לא ימצא מקום באוטובוס? כשאֵשֵׁב עם חברתי בנחת ליד מַרְקֵעַ הטלויזיה בערב, אני מבטיחה לך שאומר "חמותך".

טו. 'יוצא דופן'

בְּתִי, שתחיה, נולדה בניתוח קיסרי. בישרתי את הדבר לשני ידידי, פרופ' ללשון עברית ואישתו, ואמרתי: נולדה לי בת יוצאת דופן.

לפי תגובות שומעיי חשתי, שהפרופ' המלומד בלשון הבין את הביטוי 'יוצא דופן' כפשוטו וכמקורו בתלמוד, וכפי שהתפננתי. אישתו, שהיא מלומדת בעניינים אחרים, לאו דווקא בלשון, כסבורה הייתה שאני מתרברב בכשרונותיה של בְּתִי, בטרם תדע הנערה קרוא אבי ואמי. היא הבינה את הדברים, כפי שהם משמשים הרבה בהשאלה בעברית של ימינו.

טז. חבלי 'שלום'

ר' אפרים דימנטמאן, הגובה הַנְּתִיק של נַעַד הלשון, היה נוהג לסַפֵּר, שכשהיה פּוֹגֵשׁ את אבי ע"ה, קדיש יהודה סילמן, ומברכו ב'שלום', היה אבא מחזיר לו: 'שלום, פירושו שְׁלָם. אתה בְּנֵדָאֵי רוצה פסח. הָא לך אפוא דְּמִי, ר' אפרים'.

גלגולים שונים עברו על המלה 'שלום' בצירופיה. כשהתחילו בשידורי 'קול ירושלים' (שקָדַם ל'קול ישראל') בתרצ"ו, 1936, עזרו יצחק אָפֶשְׁטֵיין ואחרים את השאלה, אם

'מותר' לומר 'שלום לך' או 'שלום לכם'. לדעת המשיגים הברכה 'שלום' מחייבת אחריה רק את מלת היחס 'על': 'שלום עליך, שלום עליכם...'

שנתיים אחר כך פרסם החוקר העברי מ' וילנסקי ב'לשוננו' מאמר ושמו 'טעות שנשתרשה', ובו פתח ואמר: "הדבר שבדעתי לומר כאן ספק גדול הוא אם יישמע, אלא שמכל מקום צריך הוא שייאמר".

בהמשך טוען וילנסקי, ש"השאלות 'מה שלום' עם יחס הפעול", כגון מה שלומך? מה שלומי? אינן אלא טעות ויבאמת אין לך שיבוש גדול מזה'. ולהלן מציע וילנסקי לשאול רק לפי המקרא: 'השלום לך?' 'השלום לוי?' וכדומה.

לפני מספר שנים קבע מנהל המדור הדתי ב'קול ישראל', שברכת הפרידה של עורך המדור ממאזיניו תהיה 'עליכם שלום'. לא ארכו הימים וקמה צעקה: האם 'קול ישראל' מבקש להספיד את מאזיניו החיים? הרי 'עליו השלום' אומרים על נפטר!

יז. מלות שאֵלה

נער, בן שכניי, דפק על דלתי באחד הימים והביא לי חיבור שלו, ובו כמה קנים אדומים שסימנה מזרתו. 'האם באמת חטאתי ופשעתי עד כדי כך?' טען.

עברתי על הערות המזרה, ושתיים מהן לא נראו לי. באחת העירה המזרה, שהמלה 'למה' מציינת תכלית ולא סיבה⁴,

4. סברה מוטעית זו נתפרסמה גם בספר לימוד, המשמש להכנה

לבחינות בגרות ללשון.

ובאחרת ציינה, שאין שאלה בלי מלת שאלה.

לקחתי את ה'לקסיקון לשיפור הלשון' שלי והראיתי לנער

מה שכתוב בעמוד 144 (במהדורה השלישית, החדשה):

הסברה הרווחת ש'מדוע' מכוונת רק לסיבה ו'למה' מכוונת רק לתכלית — מוטעית היא בחלקה. אמנם השאלה 'מדוע' מכוונת, לפי שימושה במקרא, בדרך כלל, לסיבה (מדוע פניכם רעים היום? מדוע לא ירדת אל ביתך? מדוע פכה עשית?)⁴, אבל 'למה' משמשת במקורות גם לסיבה (למה זה צחקה שרה? למה רימיתם אותנו? למה לא הלכת את רעך? . . . וראיתי אותו שבכה . . . אמרתי לו: בני, למה בכית?) וגם לתכלית (למה לי חיים? למה זה יצאנו ממצרים? למה זה תשאֵל לשמי? למה נמות לעיניך?).

ובעמוד 289–290:

שאלות, ששאלות אמהות את ילדיהן: הַחֲרַתְּ אֶת הַסֵּפֶר? הֲכִנַּתְּ אֶת שיעוריך? כֶּךָ מִתְנַהֲגִים? — בלי כל מלת שאלה, כגון הַ . . . ? . . . כלום? . . . וכי . . . ? — פשרות הן וטובות, מבחינת הלשון. יש כגון אלה לא מעט בלשון המקרא: אתה זה בני עשיו? אחרי בלותי הייתה לי צְדָנָה? שאול ימלוך עלינו? זה חסדך את רעך? שלום לנער אבשלום? ועוד . . . בלשון חז"ל יש הרבה כאלה: זו תורה וזה שכרה? טפל חמור מן העיקר? ולא תהא פוהנת כפונדקית? עד כאן? נביא אתה? תפילת ערבית רשות או חובה? מעלים לי אָתָם אבן זו לירושלים? ועוד הרבה. (אפשר להינכח בכך בעיון בספר האגדה. כמעט בכל דף מצויות שאלות כגון אלה.) סימן השאלה מציין שאלות כאלה בדברים שבכתב, וההנגנה (אינטונאציה) — בדיבור.

4. בדרך כלל — אמרתי שם, ואמנם העירני ידידי, אמציה פורת,

שיש במקרא שימושים של 'מדוע' גם לתכלית. כך אפשר להבין 'מדוע' כשאלת תכלית בפסוקים כגון: מדוע באתם אלי (בראשית כו 27); מדוע בא המשוגע הזה אליך? (מלכים ב', ט 11), ובייחוד: מדוע קידמוני ברפיים, ומה שדיים כי אינך (איוב ה 12); אתקן את דבריי במהדורה הפאה של הלקסיקון לשיפור הלשון, שתצא בקרוב אי"ה.

יח. מפני עוללים ויונקים

כשמלאו לכתנו שתחי' שנתיים ימים, ביקשנו לשעשעה לכבוד יום ההולדת ולקחנוה לאכול במסעדת-גן שפשכונת רחביה בירושלים. המלצר ששימשנו היה פנראה חובב ילדים, שכן הוא הרפה לכרפר סביב בתנו בבקשו לשמח את לבה. אחת מהצעותיו הייתה: 'אביא לך ואפלה. את רוצה?' הקטנה, ששלטה כבר אז באוצר מלים עשיר למדיי, הגיבה בשויון נפש גמור.

המלצר המתוסכל הביט בנו אובד עצות. לחשתי באוזניו ואמרתי, שכתנו רגילה ל'שם העברי ל'ואפלה', וכשהביע את תמהונו, איזה שם אחר יש ל'ואפלה' זו, לחשתי לו 'אפיפית'. אז חזר המלצר על הצעתו בעברית משופרת: 'את רוצה אפיפית?'

'כן, כן! אני רוצה אפיפית', השיבה הקטנה, וגן המסעדה נתמלא צחוק ושמחה.

יט. פוחה של שגרה

יום אחד הודעתי לאחת מכיתותיי בבית מדרש למורים, שעל כל התלמידות להיות מוכנות לבחינה בעל-פה בלשון. 'ומה טיבה של בחינה זו?' נשאלתי. 'עליכן לדעת לדבר בלשון תקינה', עניתי. 'ומהי לשון תקינה?' הוסיפו הנערות להקשות. 'לשון תקינה', השבתי, 'היא לשון שאין אומרים בה איננו (בחולם) אלא איננו (בשורוק), ולא מאחר ולא מאחר... ולא יש לי את הספר אלא

יש לי הספר, בלי את'.

'וזה הפול!'

'זה פמעט הפול!'

הנערות מלמלו ביניהן דברי אחת מהן גונבו אליי:

'ד"ר סיוון איננו (בחולם) יודע, שאנו מדברות

בשגיאות, מאחר וכך הורגלנו. יש לנו את ההרגל הזה.'

כ. נחם, חוקוק

לא תמיד נהגים כדיוקם בפי כול שמות מקומות בישראל.

לעתים הגורם לכך הוא שבשליטים הרשמיים הפתיב מנוקד, ואז

לפעמים 'חסרות' בו ו' או י' שמוסיפים בפתיב חסר הניקוד⁵. יש

מושב חביב בישראל ושמו נחם, והוא בדרך מירושלים לתל

אביב, באזור שנקרא לפני 'פרוזדור' ירושלים (מאז מלחמת

ששת הימים והתקדמות צה"ל עד לירדן אין משתמשים עוד

בפינוי 'יישובי הפרוזדור'). נחם הוא שם של אישיות

מקראית (ראה דברי הימים א, ד 19) ובנדאי דומה הוא בתוכנו

ובצורתו לשמות פגון נחמה או נחם, אבל השם שקבעה

לו נעדת השמות הממשלתית הוא נחם.

בנסעי פעם בכביש 'הישן' מתל אביב ירושלימה עצרתני

נערה וביקשה הסעה (היא אמרה 'טרמפ') לירושלים. בדרך

שאלתיה מאין היא, והשיבה שהיא נוסעת מ'נחם' הפיתה,

לירושלים. הערתי לה, כבדרך אגב, ששם המקום נחם הוא, ולא

נחם.

5. כך, למשל, שמות פגון לד או עמר, שנכתבים בשליטים בלי ו'

(ובחולם חסר שאינו נראה מרחוק) עשויים לגרום לקריאה מוטעית.

'אתה מספר לי?' הגיבה הנערה, 'הלא אני מורה במקום'.
'את אמנם מורה במקום, אבל שם המקום הוא נַחַם, הנה
תחנת דלק סמוכה. נוכל שם להסתובב ולראות את השלט',
אמרתי ועשיתי. ואמנם ראינו את השלט שבו פתוב פניקוד וגם
באותיות לאטיניות. נַחַם NAHAM.

זה מזכיר לי:

פעם, בביקורי בקיבוץ אשדות יעקוב המאוחד (אין אשדות
יעקוב סתם. 'בימי הפילוג' נתפלג קיבוץ זה לשניים. חציו
אשדות יעקוב מאוחד, של הקיבוץ המאוחד, וחציו אשדות
יעקוב האיחוד, של איחוד הקבוצות והקיבוצים) נפגשתי
במזכירת הקיבוץ חוקוק שברמת הגליל התחתון ושאלתי אותה:
'מהו סוף סוף שם הקיבוץ שלכם, חֶקוּק או חוקוק או אולי
חוקוק?'

'אומר לך את האמת', השיבה הנערה. 'שם הקיבוץ הנכון
הוא חוקוק, אבל אף אחד בחוקוק אינו יודע לבטא את השם הזה
בהלכה'.

כא. המלך דויד או דויד המלך

יש לי רֵעַ השוכן ברחוב המלך דויד או אולי דויד המלך.
לעולם איני יודע. אני רק זוכר שהבלשן יצחק פּרִץ ז"ל פרסם
מחקר, שבו חישוב ומצא כמה פעמים נזכר במקרא ובספרות
התלמודית הביטוי 'שלמה המלך' וכמה פעמים 'המלך שלמה'.
'מלון המלך דויד' וגם שלט בקרן הרחוב אומרים 'המלך דויד'
(אבל בסמוך לו רחוב שלומציון המלכה), ושלט הפרסומת
שהציב קולק (ראש העיר) אומר 'דויד המלך'. ורחוב בתל-אביב

נקרא 'שלמה המלך'. אז לך דע מה שם הרחוב, שבו גר רעי הטוב.

כב. חומר וחקר

המילון העברי, וכמובן הכתובים, אומרים לנו, שחומר וחקר אינם היינו הך, אלא חומר לעצמו וחקר לעצמו. רבים, ובהם מורים, גננות וגם סופרים, סבורים משום מה שחקר אינו זפת, אספאלט, אלא מלה 'מעודנת' ל'חומר', והם מלמדים את הילדים לכייר בחקר, ויש פסלים הפותחים תערוכות של פסלי חקר, ויש גם סופרים ועיתונאים המספרים לנו על בקתות 'חקר' או בתי 'חקר', באילת או ביריחו.

שזחחתי על עניין זה עם אברהם רבינוביץ, מורה אמן צעיר ו'פתוח', כמו שאומרים אצלנו, ולאחר שהשתכנע שאין יאה לחומר מלהיקרא חומר, ושהחקר אינו אלא זפת, ואין לו כל מקום בהוראה או באמנות הפיור או הפיסול, הבטיחני שהוא ישקוד על עקירת הטעות הזאת בין עמיתיו.

לאחר מספר חודשים פגשתיו, וכשהזכרתי את עניין חומר-חקר, התנדה ידידי המורה האמן ואמר:

'עמיתיי, מורים וגננות ואמנים, אינם יכולים לעפל את העובדה הזאת, שפל ימיהם טעו, והם פשוט מסרבים לתקן את משוגתם. אבל הצלחתי בעניין זה דוקא עם אמנים עולים חדשים. לימדתי אותם שאנו מכיירים בחומר, וחקר אינו אלא זפת. הם קיבלו ללא ערעור את הדברים, ואין שומעים מהם חילופי יוצרות אלה.'

כג. חולון

רבים מכנים את עיר החולות שבדרום תל אביב—יפו חולון, ואולם חולון שם העיר לראשונה. לפני זמן-מה שודרה בראדיו אסיפת עיתונאים עם ראש העיר חולון. העיתונאים הרבו לשאול את ראש העיר על מעשי העירייה. אחד מהם קרא לעברו: 'אדוני ראש העיר, מה מצב השיכון בחולון?'

'שם עירי חולון, לא חולון', נזף בו ראש העיר באוזני כל ישראל.

כד. נְקָר, תְּקָר

האקדמיה ללשון העברית החליטה לכנות בשם נְקָר את הפאנ(ק)צ'ר הידוע. אבל רבים מכנים פנצ'ר זה בשם תְּקָר, ויש גם מוספים מיוחדים לתיקון 'תקרים' דוקא, ולא נְקָרים.

מי המציא את המלה תקר? לי זכורה מלה זו פמקובלת וכנהוגה פפי תושבי ירושלים עוד מימי ילדותי בבית הפרם ב-1923—1924. את המונח הציע אבי מורי ק"י סילמן נ"ע. היה אז אוטובוס גדול, מראשוני האוטובוסים — מוביל קראו לו המורים והסופרים, שלא רצו להשתמש במלה אוטומוביל (ראה רשימתי על 'מכונית', בחוברתי 'ראשית הרחבת הלשון בימינו' לשוננו לעם תשמ"ב, עמ' נח-ס) — מהלך בין ירושלים לבית הפרם, ורבו בו ה'פאנצ'רים'. ההצעה לקרוא לפאנצ'ר תְּקָר ולא נְקָר הועלתה, מפני שהמונח נְקָר היה כבר 'תפוס' לעניין אחר.

פיצד? באותם הימים השתמשו 'החלוצים' לפיצוץ סלעי בית הפרם, בעבודת הכשרת הקרקע, בשני מטילי ברזל דומים זה לזה. אחד, מחודד בשני קצותיו — 'באלאמינה' — שבו היו

מנקבים חזר בסלע כדי להכניס בו אבק שריפה לפיצוץ. והאחר — 'איזמיל' — היה פחוס בקצהו האחד ושימש מנוף שבעזרתו היו עוקרים ממקומן אבנים גדולות. הואיל ול'באלאמינה' קראו 'דִקְר' (פהצעת דויד רָמֵז) ול'איזמיל' — 'נִקְר' (פהצעת אַבא), לא הייתה מלה זו, נִקְר, פנויה לפאַנצ'ר, ואז הציע סילמן תִקְר. הוא הסביר לי אז, שתוספת תּ לפני השורש מצאנו במלה המקראית תָמַס ('כמו שבלול תָמַס יהלוך' — תהילים נח 9). פרסמתי סיפור זה בחוברתי 'לשון בתחייתה' שהוציאה האקדמיה. אחד מחברי האקדמיה המכובדים (שפבר הלך לעולמו) מיחה פנגדי וטען, שהוא המציא את המלה תִקְר. אמרתי לו: הרבה שנים לפני שאתה החלטת להפסיק את מלחמתך הארוכה למען היידיש בגולה ולעלות לארץ ישראל, כבר היה כאן אַבא ובנה ויצר וחידש בעברית.

כה. תשבץ

הסופר ארתור קסטלר עשה, באחד מגלגוליו, מספר שנים בארץ-ישראל, כשז'בוטינסקי קיבל מפן-אב"י את עריכת 'דואר היום', עיתון יומי ירושלמי. בספרו 'תִּחַץ בשמי התכלת' (בתרגומו העברי של י' נדבה) כתב קסטלר: "לעולם לא אחדל להתגאות בעובדה שאני הוא חלוץ חידות התשבץ העבריות" ובהמשך מספר הוא על חידושו זה ב'דואר היום' בתרפ"ח (1928). לאמיתו של דבר דניאל פֶרסקי הוא שהכניס את חידות התשבץ לעברית בשבועון לילדים 'עֵדָן' שיצא בניו יורק פֶארבע שנים לפני כן, בתרפ"ד (המו"ל: בת שבע גראבלסקי). פֶרסקי קרא לחידות האלה 'שתי וְעָרְב'. קסטלר המציא לחידות שפרסם

בדואר היום את השם 'חידוד מוח'. שני השמות האלה — 'שתי וערב' ו'חידוד מוח' — נדחו מפני השם 'חידת תשבץ' או בקיצור 'תשבץ' בחידות שפרסם ק"י סילמן בדואר היום' (שנמסר שוב לבן-אב"י). ב'לוח החבר' תר"ץ שיצא ב-1929 מופיעה גם בספר חידת תשבץ של סילמן.

ובכן, את חידת התשבץ הראשונה בעברית פרסם פרסקי. את השם העברי 'תשבץ' חידש קדיש-יהודה סילמן. יהיו נשמותיהם של קסטלר, בן-אב"י, ז'בוטינסקי, פרסקי, גרבלסקי, סילמן... צורות בצרור חיי הלשון העברית המתחדשת.

כו. חיזוק ידיים

לפני שנים אחדות נקלעתי לבית ההבראה על שם רמז, ליד זכרון יעקב, להרצות שם. הגעתי למקום בשעת צהריים חמה והייתה לי עוד שהות עד למועד הרצאתי. החלטתי לסור במכוניתי למושבה כדי להציץ בעיתון ערב. זכרון יעקב היא המושבה שבה התחלתי בהוראה, ויש לי רגש מיוחד אליה. ברחוב הראשי של המושבה, שהיה כמעט ריק מאדם, בשעת צהריים לזהטת זו, נכנסתי לחנות עיתונים קטנה וביקשתי עיתון ערב. הוצאתי מפיסי שלושה מטבעות, שנראו בעיניי באפלת החנות כשלוש לירות (זה היה מחיר העיתון אז) ויצאתי החוצה, אל המכונית לשבת ולקרוא בתוכה. לא הרחקתי מן החנות, והזבנית, אישה פכת ארבעים, חביבת סבר, קראה אליי:

"אדוני, נתת לי יותר משנחויץ. בוא ואחזיר לך כסף".

נכנסתי לחנות, ונתברר לי, שאחד המטבעות שנתתי היה

מטבע של 5 לירות. הזפנית החזירה לי ארבעה מטבעות של לירה, ופתאום קראה:

”אדון סילמן! (שמי היה לפנים סילמן) אתה היית מורה שלי בכיתה ג' ובכיתה ד'. אינך זוכר אותי? אני מרים פוהן, האחות של יוספיקו”.

”ודאי אני נזכר בך עכשיו, מרים. את ישבת בטור האמצעי בספסל האחורי. מה שלומך, מרים, ושלום בני הפית? ימים רבים עברו מאז”.

שוחחנו דקות אחדות, ואז אמרה מרים:

”אינני יודעת אם אתה זוכר, אדון סילמן, שפעם אחת נתת לי ציון טוב בחיבור. כתבת: החיבור יפה, טוב מאוד. שמחתי מאוד על הציון הזה, ואני שומרת על המחברת עד היום הזה, ולפעמים מראה את מה שכתבת לי לילדי ומתגאה בזה. . . .”
”כן, כן. . . אני נזכר”, השבתי. ”ודאי אני זוכר. כן, הגיע לך הציון הטוב הזה. תלמידה חרוצה היית. . . .” ובלפי חשבתי, למה זה נתתי לה רק פעם אחת ציון טוב, מעודד? פלום לא יכולתי להיות קצת פחות קפדן ולתת לה עוד פעם ופעמיים ציונים טובים פאלה? הרי בכך הייתי מרבה את השמחה ואת הגאונה שלה ואולי גם של ילדיה. . . .

כזו. ריפוי ידיים

באחד משיעורי הלשון במכללה שוחחנו על הניב העברי ”ברכה לבטלה” ועל שימוש לא רק בתחום ההויי הדתי אלא בחיים בכלל. הנערות הביאו משלים על עבודה שאנו עושים לפעמים, שאינה מביאה כל תועלת, ואז אומרים: זו הייתה ברכה

לבטלה. מישהי העירה, שלפעמים אומרים גם על אדם שמתקשה בלימוד במקצוע מסוים שהוראת המקצוע הזה לאדם הזה היא ברכה לבטלה.

"אבל אסור לומר דבר כזה לילד בפניו", התערבה אחת.
"אחותי הבכירה אינה יכולה לסלוח עד היום הזה למורה לחשבון, שאמר לה, פשהייתה בכיתה ז' בבית הספר היסודי: לימוד חשבון בשבילך הוא ברכה לבטלה. הדברים האלה הרתיחו אותה, ועד היום נטרת היא טינה למורה הזה".
"ומה עושה עכשיו אחותך הבכירה?" שאלתי.
"היא גמרה השנה מנהל עסקים באוניברסיטה, ולומדת עכשיו לתואר שני".

כח. 'מוֹדָה אַנִּי'

לא למצוות רבות חינכתי את בתי שתחי', אבל לימדתי לומר בוקר בוקר, בקומה מעל מיטתה 'מוֹדָה אַנִּי' אף פי כמה מחברותיה, שהיו אומרות ברכה זו בבוקר, הורגלו לנוסח שבסידור: 'מוֹדָה אַנִּי'.

לפני זמן-מה סיפרה הסופרת המחנכת תקנה שריג מבית השיטה, בריאיון ב'קול ישראל', על ילדותה בירושלים. היא חונכה בינקותה בשכונת 'פָּרָם', בסביבה ובאווירה חרדית של 'שומרי החומות'. אביה, רב ודוקטור, שמת עליה בינקותה, בהיותה כבת חמש שנים, הורה לפני מותו שהיא תאמר 'קדיש' אחריו (היא הייתה בת יחידה), וכשמת היה שמש בית הפנסת לוקחה על זרועותיו יום יום אל בית הפנסת שבשכונה כדי שתאמר שם 'קדיש'. בברכות הבוקר לומדה לומר 'מוֹדָה אַנִּי'.

לאחר שנה, כשנכנסה לבית ספר שבסביבה והתפללה עם כל הנערות, שמעה אותה המורה אומרת 'מוֹדָה אני' ונזפה בה על שאינה מדייקת לפי הסידור. 'אבל אני ילדה', בכתה התינוקת, 'ואבא ז"ל לימדני לומר מוֹדָה אני'.

סחתי בעניין זה עם מר מאיר מדן, ושאלתיו איך נוהגים בביתו. הוא השיב לי, שאף פי בניו כולם זכרים, הרי אישתו וגם נכדותיו אומרות 'מוֹדָה אני'. שוחחתי גם עם פרופיסור אחד, שידיו רב לו בלשון, שחינך את בתו למצוות רבות, והוא השיב לי, שבתו אמרה תמיד 'מוֹדָה אני', וכשהבעתי את פליאתי על כך, הוסיף, לאחר הרהור: אני התחנכתי בילדותי על תפילה בהברה האשפנוזית, ובהברה זו אין הבדל למעשה בין מוֹדָה למוֹדָה. אם פה ואם פה מבטאים מוֹדָה ובמלעיל. ידידי האומן, בנימין שמעוני, יוצא פָּרָס, החי מיגיע כפיו והגר בשכונת 'יגיע כפיים', ולו חמש בנות, אמר לי שלפי מיטב ידיעתו אמרו כל בנותיו בילדותן מוֹדָה אני, אבל לאחר כמה ימים הודיעני שאין הדברים כל כך חדים וחלקים, ושפנראה, מפלי שהוא נתן דעתו לכך, ובהשפעת הסביבה, אמרו קצתן מוֹדָה אני.

בינתיים בדקתי ומצאתי שבסידור החדש 'רינת ישראל' שיצא בהשגחת מוסדות ממשלתיים חינוכיים ודתיים, נדפס 'מוֹדָה (לנקבה: מוֹדָה) אני...'.^{א5} ומר מדן הראני שגם בסידור 'שפת אמת' של ר' וולף היידנהיים, שיצא לפני דורות בדפוס רדלהיים, נדפס נוסח מעין הנ"ל: מוֹדָה (מוֹדָה: Mädchen) אָני לְפָנֶיךָ...

א5. ובכרפח 'שלא עשני גוי' הוסיפו שם: [לנקבה: גוֹיָה], ואחרי 'שלא עשני עבד' הוסיפו [לנקבה: שפָּחָה].

כט. ה'אַת' הזאת

מלת היחס 'את' מייחדת, כידוע, את הלשון העברית. קשה למצוא לה דומה בלשונות אחרות, גם שמיות. כשאני רוצה לשכנע את תלמידי במעמדה החשוב של אַת זו ובחיוניותה בלשון העברית, הריני אומר להם בבדיחות שמלה זו היא הראשונה שנבראה בעולם, שפן מקרא מפורש הוא הפותח את ספר הספרים שלנו: בראשית ברא אלהים את . . .

היכן צריכה 'את' זו להשתבץ בעברית שבפינו או בעטנו? הווי אומר, בין הפועל היוצא למושאו המיודע. ומהו מושא מיודע? מושא מיודע הוא: א) מושא שהוא שם עצם עם ה"א הידיעה: בראשית ברא אלהים את השמים ואת הארץ; ב) וג) מושא שהוא שם עצם בכינוי, או שם עצם פרטי: קח נא את בנך את יחידך, אשר אהבת, את יצחק.

זה הנוהג בעברית, ואם אנו מוצאים 'את' זו מושמטת, הרי זה בעיקר מטעמי קצב ומשקל, בשירה או בדברי חכמה ומשל שבמקרא. לִוְיַת חַן מוֹסִיפָה היא לדיבורנו ואין טעם להשמיטה, ודאי שלא בסיטונות, 'מטעמי חיסכון', כפי שסבר בשעתו דויד בן גוריון נ"ע, בהיותו ראש ממשלת ישראל.

אבל 'את' זו מקומה לא יפירנה בביטויים כגון: 'יש לי את הספר' או 'אין לה את האומץ', מפני ש'יש' או 'אין' אינם פעלים, וכל שכן שאינם פעלים יוצאים, ומפני ש'ספר' או 'אומץ' בביטויים הנ"ל אינם מושאים מיודעים אלא נושאים מיודעים הם כאן, לפי תפיסת העברית.

דובר עברית משפיל, האמון על המקורות, חזקה עליו שלא

ישמיע 'את' יתרה זו, אבל צריך לציין שמגבלה זו זרה היא להמונים, בני נוער ואף מבוגרים, ותיקים ועולים חדשים. (והיה מעשה לפני שנים בחבר פנסת שאמר אגב דיון 'יש לנו את הכספים הדרושים', וכשהעירו לו שאין לומר 'את' אחרי 'יש לנו', השיב מניה וביה: אני אינני מסכים עם בן גוריון).

והנה עלה בדעתי לעשות נגד ה'את' היתרה הזאת באמצעות פזמונת מסחרית של אחד הבאנקים הגדולים. פידוע, בימים אלה של אינפלציה (נפחת — פפי שגורס הסופר משה שמיר) משוגשים עסקי הבאנקים, ופרסומותיהם הקולניות בקול ישראל' הן לחם חוקנו, אז למה לא ישירו:

יש לנו הפול (לא את הפול) לכל אישה ואיש!
יש לנו הכספים בשקל, דולאר, לי"ש!
יש לנו האפשרויות לכל מיני 'צמודים'!
יש לנו הפקידים הכי נחמדים!
אלינו בוא ותעשיר, ראה לא תתחרט!
וגם תלמד שאין לומר: יש לנו אָת . . .

השימוש בפזמונת הפרסום הזאת מותר לכל באנק שירצה, חינם אין פָּסֶף.

ל. 'פשוט'

התואר העברי פשוט אינו כל כך פשוט, כפי שהוכחתי (כך אני מקוה) במאמרי 'פשוט', לשוננו לעם, תשל"ה, עמ' 98–101. במאמר זה סיפרתי שלאחר שעיינתי בספרו של ש"י עגנון, 'ימים נוראים', ספר מנהגות ומדרשות ואגדות לימי

הרחמים והסליחות לראש השנה וליום הכיפורים ולימים שבינתיים, שבו חוזרת המלה 'פשוט' פעמים רבות בביטויים כגון 'מנהג פשוט', 'עניין זה [של מעשה כפרה] פשוט בעירנו עם שאר דברים שהיו נוהגין כיוצא בזה', במשמע שאינו מקובל בימינו: פשוט = נפוץ, שנתפשט. כך נהגו בספרות הגאונים והפוסקים מאות בשנים (והרבה אצל הרמב"ם), עלה בדעתי שאין 'סיפור פשוט' של עגנון סיפור שאינו מורכב או מסובך (הוא דוקא מורכב ומסובך!), אלא סיפור נפוץ, שפשט (במושבות היהודים במזרח אירופה)⁶.

לאחר שיצאה החוברת פגשתי את אחד מעמיתי, מבקר ספרות חשוב, שכבר הלך לעולמו, והוא אמר, ספק ברצינות ספק בליצנות: 'מה עשית, סיוון? הרי קלקלת לי מאמר עיוני גדול, שכבר עמדתי לפרסמו'. הכיצד? שאלתי. והוא הסביר לי שהכין מאמר על 'סיפור פשוט' של עגנון, שבו הראה והוכיח כמה הסיפור פשוט, מתנהל על מי מנוחות, ממש כאידיליה של מגילת רות. 'עכשיו, אחרי מאמריך, איני יכול לשלוח את מאמרי לפרסום', סיים.

לא. פרפר

אני נפגש עם ר' דוב סדן לעתים קרובות על יד בית הדואר או המרכז (כך מציעה האקדמיה לקרוא לסופרמרקט) בבית הכפר, ואנו משוחחים קצרות בענייני לשון וספרות. אוהב אני

6. ואמר לי ר' דוב סדן, שהוא רוצה לפעמים להשתמש שימוש זה ב'פשוט' ולספר על בדיחה פשוטה וכדומה, אבל הוא נמנע מכך, שמא לא יובן, וכותב 'בדיחה נפוצה'.

לשמוע את הערותיו וסיפוריו המאלפים. כמובן, אחרי כל קונטרס שאני מוציא ב'לשוננו לעם' תאב אני לשמוע את הערותיו. והנה לאחר שיצאה חוברתי 'חליפות ותמורות בלשון ימינו', שבה סיפמתי את מחקריי על הלשון המתחדשת, נתקלתי בר' דוב סדן בצאתי מבית הדואר, והוא לא הניחני לעבור. "תודה לך, ראובן, על חוברתך, תודה רבה לך. דבר חשוב עשית". אמר ופתח בשבח סיפור ביאליק והפרפר והגילויים שבו. שורות אחדות כתבתי שם על עניין זה, וסיפור קטן זה בתוך מאות הסיפורים ב-60 עמודי החוברת נגע עד לבו. דברי סדן החמיאו (כמו שאומרים בארץ) לי ביותר, מפני שגם אני — למה אכחד? — התפעמתי (כמו שאומרים בארץ) כשסיפמתי את הסיפור בשורות אלה:

ברשימה אחרת באותו עיתון ['השקפה' תרס"ב, 1902] מספרת חמדה [בן-יהודה] על 'פרפרים ורודים אפורים' ומפרסמת בכך שלושה חידושי לשון חשובים, ובהם פרפר, חידושו אל איתמר בן אב"י. באותו זמן רָנַח בספרות העברית פינוי אחר ל'פרפר', 'ציפורת' או 'ציפורת פרמים'. ביאליק כתב בתרס"ד שיר ששמו 'ציפורת', אבל לאחר זמן התעשת ובשירו 'לא הראני אלהים', בתרע"א, הוא אומר את השורות הנפלאות:

ואולי כפרפר מסביב לשלהבת

רקד ופגז תצא נפשי . . .

הערה: בינתיים נתברר לי במחקריי, שאליעזר בן-יהודה, ולא בנו, הוא ממציא המלה פרפר. ראה רשימתי 'מכתב

בן אב"י לפרסקי, לשוננו לעם, קונטרס שכג, התשמ"ב.

לב. בְּרִיחַ, צְרִיחַ

יאמרו מה שיאמרו על הפרסומת המסחרית הקולנית בראדיו. דבר אחד יש לציין בה: הודות לפיקוח על הלשון בפרסומת הזאת, אין בה, או מועטים מאוד בה, שיבושי הלשון. אני זוכר את השידורים הראשונים, שבהם פרסמה הקריינית 'שמני סיכה' וכמקובל בטעות בציבור ביטאה בשיבוש 'שְמְנִי סיכה'. לאחר שהערתי לה, בפתק קטן ששיגרתי, תיקנה 'שְמְנִי' ל'שְמָנִי', כיום הצורה המתוקנת הזאת רווחת יותר ויותר בארץ. אבל, בעניין הַבְּרִיחַ שהפך לַבְּרִיחַ בשפתי רבים מאוד בארץ, אשמה הפרסומת הזאת. מפעל מצליח לתעשיית בריחים, רב-בריח שמו, החליט לפרסם בקולניות את מרפולתו ושם בפי המכריזים, ו ה ק ל י ט , את שמו רב-בְּרִיחַ. המפעל שגשג, הפרסומת הצליחה, והמלה המקראית היפה בְּרִיחַ הפכה בפי רוב ישראלים לַבְּרִיחַ. לא ארכו הימים וגם הַצְרִיחַ הלך אחרי הַבְּרִיחַ, ונקמץ בפיות ישראלים והיה לצְרִיחַ. מדקדקים מתבדחים ואומרים שהנוער בארץ, דור הפלמ"ח לפניו, דור האספרסו אחר כך, נעשה דור הַבְּרִיחַ והצְרִיחַ בימינו. לאחרונה ניכרים סימני רצון לתקן את התקלה.

לג. מְאוּד

הו' שבמלה מאוד חיונית היא, ו' של משקל, ואין לקפחה. כתיב מלא או לא מלא, מנוקד או לא מנוקד — הו' הזאת היא חלק יסודי במלה, ממש כמו במלים דומות השקולות במשקל זה:

יָאֹר, שְׂאֹר, שְׂאֹל, תָּאוֹם, וְכֵן פֶּטוּר, חֲמוֹר, בְּרוֹשׁ, . . . אֲבָל רַבִּים הַמּוֹרִים וְהַמּוֹרוֹת בְּאַרְץ שְׂמַעְנִיקִים לְתַלְמִידֵיהֶם צִיּוֹן 'טוֹב מֵאֵד' עַל עֲבוֹדוֹתֵיהֶם, וּמִקְפָּחִים תּוֹאֵר פּוֹעֵל זֶה, 'מֵאֹד', מִהַר שָׁבוּ, שֶׁהִיא כֹּה חַיּוֹנִית. תַּלְמִידִים מְצַטִּינִים אֱלֹהִים יֵשׁ מֵהֶם שְׁנַעֲשִׂים עִתּוֹנָאִים אוֹ עִתּוֹנָאִיוֹת וְהֵם מְשַׁלְּטִים אֶת ה'מֵאֵד' הַקָּטוֹם הַזֶּה בְּרִשְׁמוֹתֵיהֶם, וּלְפַעֲמִים, כִּי מוֹסְרִים לִי, הֵם מוֹחֲקִים אֶת הו' מ'מֵאֹד' בְּרִשְׁמוֹת אוֹ ב'מִכְתָּבִים לְמַעַרְכַּת שֶׁהֵם 'עוֹרְכִים'.

הַתְּחִלָּתִי בְּמַלְחָמָה ב'מֵאֵד', בְּפִתִּיב הַזֶּה. פִּתְבִּיתִי עַל כֵּן לְעוֹרְכִים, לְסוֹפְרִים וְלְעִתּוֹנָאִים, שְׂאֵנִי מְפִירֵם אִישִׁית, וְלִשְׂמַחְתִּי נִעֲנִיתִי בְּאַהֲדָה, ו'מֵאֹדִים' דְּשָׁנִים רַבִּים כִּבְר מוֹדְקִים בְּעִתּוֹנֵינוּ. אֲבָל עוֹד לֹא תָמָה מְלֹאכֶת ה'מִילּוּי' וְאֵנִי מְקוּוֶה שְׂרִשִּׁמָּה זֶה תְּסִייעַ בְּדַבֵּר.

לד. מותו של איתמר בן אב"י

אִיתְמַר בֶּן-אֲבִי"י, 'הַיֵּלֵד הָעֵבְרִי הָרֵאשׁוֹן', בָּנָם בְּכוֹרֵם שֶׁל אֲלִיעֶזֶר בֶּן-יְהוּדָה וְאִישְׁתּוֹ (הָרֵאשׁוֹנָה) דְּבוֹרָה, נוֹלַד בִּירוּשָׁלַיִם לְפָנֵי כִּמְאַה שָׁנָה, בִּט"ו בְּאָב תַּרְמ"ב, 1882, בַּיּוֹם שֶׁבוֹ נֹסְדָה הַמוֹשְׁבָה רֵאשׁוֹן לְצִיּוֹן, וַיִּמָּת בְּעֶרֶב פֶּסַח תִּשְׁ"ג (1943) בְּאַמְרִיקָה, בְּהִיּוֹתוֹ כִּבֶּן 61 שָׁנָה. עַל חַיָּיו הַסּוֹעָרִים וְעַל תְּרוֹמָתוֹ לְעִתּוֹנוֹת הָעֵבְרִית וְלַחֲדוּשׁ פְּנֵי הַשִּׁפָּה, עַל הַמְּלִים הַרְבּוֹת שֶׁהִמְצִיא — וּבִהֶן: מִיִּידִי, אוֹפְנוֹעַ, עֲצֻמָּאוֹת, תְּקָדִים, הַתֵּאֲכֹזֵב, חֲדִישׁ, מֵהַפְּכֵנִי, פִּיִּים, בֵּיטְאוֹן, סְבִיבוֹן — כִּבְר נִכְתָּב וְעוֹד יִסּוֹפֵר. מֵה שֶׁלֹּא פּוֹרְסָם וְהִיָּה בְּגֵדֵר תְּעִלּוּמָה הוּא סִיפּוֹר מוֹתוֹ בְּאַמְרִיקָה. עַל שְׁעוֹתָיו הָאַחֲרוֹנוֹת שֶׁל אִיתְמַר סִיפְרָה לִי אֶלְמֵנָתוֹ, לְאֵה בֶּן-אֲבִי"י,

לכית אבושדיד, שנפטרה לא מכבר בירושלים, והיא פבת 89 שנה.

בימי השבעה למותה של דרור(ה) חובב — בן-אב"י, בתו של בן-אב"י, הלכתי אל ביתו של משה חובב ברחוב גיחון שבאבו תור בירושלים לנחם אבלים. באתי בשעת בין הערביים, כשנתקבצו בבית צאצאי בית בן-יהודה, משפחות חובב, ויטמן, ראם, בן-יהודה, רו, שניים שלושה דורות מפל משפחה. רינה רו, אחותה של הנפטרת, הושיבה אותי אחר כבוד ליד האם, לאה, ורמזה לי שרק אוזניה קצת כבדות, כדי שאדע לכלפל את דבריי. הייתה זו חנה מרגשת לשבת ולשוחח עם האישה המופלאה הזאת, ששמרה על צלילת דעתה ועל קסמה ולשמוע את הדברים הנוטפים מפיה. היא סיפרה לי על הימים האחרונים של משפחת בן-אב"י באמריקה:

נתגלגלנו לאמריקה בימי מלחמת העולם השנייה, בשנת 1941. לאיתמר הבטיחו הרים וגבעות, והיו לו קשרים חזקים עם משה שרת מהסוכנות היהודית בירושלים ועם מנהיגים אחרים שאהבוהו והעריצוהו. אבל שם, באמריקה, נכנסנו לבוך. אתה ודאי קראת על כל מה שעבר עלינו בספר 'עם שחר עצמאותנו' — זיכרונות חייו של הילד העברי הראשון, שהוצאתי בעזרת יעקוב צור, אהרון אבן-חן, א"ז בן-ישי ועוד אנשים טובים, בשנת מ"ד להצהרת בלפור, י"ד לעצמאות ישראל (1962). איתמר, שהיה פידוע לך נואם מזהיר, היה צריך לנאום נאומי תעמולה בשביל הקרן הקיימת לישראל, אבל ראשי הקרן שם לא האירו לו פנים והתנהגו כלפיו כחשדנות ובקמצנות, ובייחוד לאחר שבאחד ממסעותיו קיבל התקפת לב חזקה ברכבת. לחזור

לארץ לא היה אפשר אז, מפני שבינתיים נכנסה ארצות-הברית למלחמה, וכל הדרכים לאזרחים לאירופה היו חסומות. הגענו עד סף פת לחם. איתמר התאמץ למצוא דרך פולשהי להפליג באונייה צבאית לאירופה, ויהי מה. הוא גייס לשם כך, כדרכו, גדולי עולם, שהיו מידידיו. בסופו של דבר עלה בידו להשיג רישיון להפליג באניית חיל הים האמריקני אל חופי אירופה. מועד ההפלגה היה ערב פסח תש"ג, 1943. לאיתמר היה אז לחץ דם גבוה ביותר.

ביום שלפני הנסיעה המיועדת הוזמן איתמר לנאום נאום תעמולה בניו-יורק. פרגיל נסעתי אתו לאולם האסיפות. איתמר, כדרכו, נשא נאום נהדר (באנגלית), אבל מדי פעם בפעם נשמעו בתוך הדברים גניחות ואנקות מוזרות. לאחר האסיפה, פשעלינו על יצוענו במלון, שאלני איתמר, כדרכו, איך היה נאומי? — 'נפלא! עניתי לו, כדרכי.

'את יודעת לְאָתִי', גנח איתמר, 'פשדיִברתי הייתה לי הרגשה, שהנה נשמתי פֹּרַחַת ממני . . . ואני צעקתי וצעקתי אחריה שלא תפרח ממני . . .'

בבוקר מצאתי את איתמר מְת על ידי במיטתנו. נאלצנו — אני, דרורה ורינה — לנסוע מיד באנייה שסידר לנו איתמר. הגענו, לאחר צרות וטלטולים רבים, אל דירתנו בירושלים, ומצאנוהָ שדודה והרוסה. רק לאחר ארבע שנים, ב־1947, הביא עם ישראל את עצמותיו של איתמר לירושלים. אתה ודאי זוכר איזה קהל עצום ונרגש ליוה את ארונו אל אחוֹזַת הקבר של משפחתנו בהר הזיתים בירושלים. שם נח, ואני אנוח אתו . . .

לה. לשון מקרא ולשון חכמים

לאחר ששירתתי כמתנדב פחמש שנים בצבא הבריטי, בימי מלחמת העולם השנייה (ביחידת חיל הציוד, שאני קראתיה 'היושבים על הפלים'), חזרתי ב־1946 ישר מפנגאזי לבית ספרי בימין משה (מונטיפיורי) שמול חומת העיר ירושלים (מזרחית למלון המלך דויד). כאן מצאתי את ממלאת מקומי העוסקת בהשלטת סדר ובתיקון לשונן של התלמידות הקטנות. ימין משה הייתה אז שכונה של ירושלמים ותיקים שלשון דיבורם הייתה בעיקר ספרדית-יהודית (או יהודית-ספרדית) היא 'ספאניולית'. את הקטנות בבית הספר (כיתות א'–ד') חייבנו לדבר עברית כל זמן שהותן תחת פיקוחנו. חברתי לעבודה הייתה משגיחה על הילדות בהפסקות.

יום אחד שמעתי את אחת הקטנות קוראת לחברתה: רחל, תגידי למזל ולשרה שיבואו אצלי אחר הצהריים. המורה העירה לילדה ואמרה לה, שצריך לומר שהפנות 'תבואנה אליי' ולא 'יבואו אצלי'.

כשנכנסנו לחדר המורים הערתי למורה שבעניין זה צריך להניח לקטנות, שהרי הן מדברות במקרה זה בלשון חכמים, בלשון המדרשים, שהן שומעות מפי אבותיהן, האוהבים לשמוע 'שיעורים' בבית הכנסת בשוכם אחרי הצהריים מעמלם. בלשון חכמים אין אומרים תפעלנה לנוכחות ולנסתרות בעתיד אלא תפעלו, יפעלו, וכן לא פעלנה! בציווי לנשים אלא פעלו! גם מלת היחס אַצֵּל נהוגה במשנה ובתלמוד ובמדרשים במקום המלה אֶל הנהוגה במקרא. מה שאנו שומעים בקרב בני עדות: באתי אצלו, הלכתי אצלם, תבואי אצלי — עברית טובה היא. וכמוכן, תמצאי

אותה הרבה אצל סופרים הנוטים לכתוב בלשון חכמים, ובהם אצל ש"י עגנון.

עניין זה של ה'היתר' שמתירה לנו לשון חז"ל להשתמש בצורות המקוצרות בעתיד ובציווי גם לרבות ולא רק לרבים, אינו נזכר ברוב ספרי הדקדוק של ימינו (רק מועטים מהם, ובהם ספרי פרופ' עוזי אורנן מציינים זאת בלוחות הפעלים). באחרונה נותנים דעתם המסגננים בעיתונות ובכלי התקשורת לומר: המדינות ידונו ההחלטות יתקבלו, ההמלצות יבוצעו, הועדות יפעלו וכדומה.

ביום עיון של מורי לשון בבתי ספר תיכוניים בירושלים העירה מורה אחת, שפשאמרה לתלמידיה, שאפשר, ואולי רצוי, להשתמש בצורות העתיד המקוצרות יפעלו לרבות (כמו לרבים), הגיבו כמה משומעיה, שהופתעו במידת-מה: חבל לקפח את הצורות 'המזארכות', הנאות כל כך ללשונו.

עניין אצל / אָל חוזר לפני זמן מה אל העיתונות החינוכית המקצועית להוראת מבוגרים. מורה אחת פרסמה שיעור 'לדוגמה', שבו היא מדריכה את קוראיה המורים פיצד 'לעקור' את 'השיבוש' של שימוש אצל במקום שצריך לדעתה לומר רק אָל ('לא באתי אצלו, אלא באתי אליו, לא הלכו אצלם, אלא הלכו אליהם') והייתי צריך, עם כל הצער שבדבר, להעמיד את המורה בפומבי על טעותה.

לו. ישעיה הנביא והעברית של ימינו

כשעשיתי באוניברסיטת לידס באנגליה, שאלוני סטודנטים יהודים שם באחת המסיבות, אם העברית החיה, המתחדשת

ומתרחבת יום-יום בארץ-ישראל עדיין יש לה איזה קשר עם
לשון המקרא שלפני יותר מאלפיים שנה, מה לה וללשון ישעיה
הנביא שחי בירושלים לפני כ-2700 שנה.
עניתי להם:

העברית של ימינו עדיין היא בעיקרה לשון המקרא. בכל
טקסט או שיח סטאנדארטי של ימינו יש כשני שלישים מלים
מקראיות, וגם המלים משכבות מאוחרות יותר (לשון חכמים,
לשון ספרות ימי הביניים, וחידושים והרחבות של ימינו)
מיוסדות ברובן על שורשי לשון המקרא ובנויות על פי דגמי
שמות העצם והפעלים של העברית מששת ימי בראשית. ילד
וילדה בישראל, בכל פיתה שהיא, לומדים פשוט שעות תנ"ך
בשבוע. אילו היה ישעיה הנביא קם לתחייה ומתהלך ברחובות
רמלה או אשדוד, היו הילדים והילדות, המתאספים סביבו,
מבינים את לשונו, שכן דברי חזונו שגורים על פיהם מבית
הספר. גם הנביא היה מבין את לשונו של ילדי ישראל המדברים
אליו או שרים באוזניו משירי ימינו. אמנם בלשון זו יש מלים
שנתחדשו בתקופה הארוכה שחלפה מאז, אבל חזקה עליו,
שהוא חזה את הינלדן, שכן נביא הוא ואין נסתר מחזונו.

לו. בטח/לבטח, אז/אזי

כשהיינו ילדים וגדלנו כאן, בארץ הצבי, גדלה אתנו
העברית. חידושיה ו'שיבושיה' צמחו אתנו, ולפעמים אנו
הילדים, כמו בנינו ונכדינו עכשיו, היינו 'אחראים', כמו
שאומרים כאן, לצמיחות אלה, לטוב ולרע.
בלשון הילדים צמחו בין השאר הביטויים השגורתיים 'בטח'

(‘אתה מפיר אותו?’ ‘בטח שאני מפיר אותו’), ו’אז’ (‘אז שאלתי אותה מאין באה, אז היא אמרה שבאה מחיפה, אז שתקתי’). מורינו, שהעברית שבספר קדמה אצלם לעברית שפפה, שיננו באוזנינו, השפם והערב: אל תאמר ‘בטח’ אלא ‘בנדאי’. אל תאמר אז . . . אז . . . אז . . . אלא ובכן . . . ובכן . . . ובכן . . . אבל אנחנו הקטנים, אהבנו את המלים האלה, ולא יכולנו להיפרד מהן, אפילו אם לפעמים העמידו אותנו ‘בפינה’ על כך. במשך הזמן התפתח גם איזה ‘מנגנון הגנה’ בפני המחסום הזה לפינו: אם בִּטַח אינו יפה בעיניהם, אולי לְבִטַח יפה יותר. אם ‘אז’ מחוספסת כל כך אז אולי ‘אזי’ תהיה יותר חלקה. כך צמחו שני התחליפים ‘לבטח’ ו’אזי’, וכיום אתה מוצא לפעמים אניני לשון הפותבים בגנדור-מה: ההחלטה לבטח לא תצא לפועל ואזי יש חשש, שימשיכו בעיצומים. (פאילו ‘לבטח’ ‘נכונה’ יותר מ’בטח’ או ‘אזי’ מ’אז’).

לת. המתקוזים פעם

לשון חיה יוצרת אופנות דיבור חדשות לבקרים. בימים האלה, למשל, מתפשטים בארץ ביטויים כגון ‘מַעַל וּמַעַבַר’ (‘מה שהם דורשים הוא מעל ומעבר’), ‘בוא נאמר ש’ (בוא נאמר שאתה מסכים עקרונית), ‘בא לי ל . . .’ (בא לי לשיר), ‘בפעם המי יודע כמה’ (אמרתי להם בפעם המי יודע כמה שהם טועים), ‘לא הולך ברגל’ (להגיע לאלופות אירופה בכדורסל לא הולך ברגל), זַבְשֶׁךְ (=זו בעיה שלך: אתה מתקשה לשלם את כל הסכום מיד — זבשך) ועוד רבים כאלה. מתחילים להשתמש בהם בחוגים מסוימים (נוער תיכון, סטודנטים, ‘השכונות’ ועוד).

והם עוברים במהרה לחוגים רחבים יותר.
לאחרונה הכניסו את הפועל לקזו (השורש קזז מקביל
בהוראתו העיקרית לשורשים קצץ, כסס, גזז . . .) בחשבונאות,
או בהתחשבויות, כמו שאומרים עכשיו. אתה חייב לי 12,000
שקל בעד מערכת הרהיטים שאתה מקבל. אני מקזז את 5,000
השקל שקיבלתי כמקדמה. נא לשלם לי אפוא 7,000 שקל.
הקיוז הזה נכנס גם לחיים הפארלאמנטאריים שלנו. בפנסת
הנוכחית יש, פידוע, רוב זעום למדי של הקואליציה על
האופוזיציה. אם יש הצבעת אי-אמון בממשלה, מרחפת סכנת
הפלתה, כשמספר חברי פנסת עושה בחוץ לארץ. והנה הגיעו
שתי המפלגות הגדולות לידי הסכם ביניהן. כדי להימנע מהחזרת
ח"כים להצבעה, העלו להכריע על חודו של קול לכאן או
לכאן, מוסכם שעל מספר ח"כים מסוים ממפלגת השלטון,
למשל, שאינם בארץ יקזזו אותו מספר של מתנגדיהם ומשקל
הפוחות יישאר אפוא בעינו.
כך מודיעים העיתונים הודעה כגון זו, בבוקרו של יום
הצבעה מכרעת: שלושה ח"כי הליכוד התקזזו עם שלושה חברי
המערך.
כמעט כמו שאמרה דבורה הנביאה ע"ה: המתקזזים בעם,
ברכו ה'.

לט. 'רפואה למכה'

בית העם בירושלים הומה בשעות המנחה והמערב אדם
רב, של צעירים וקצת יותר מבוגרים ועוד יותר מבוגרים, ועד

המגיעים לגבורות. הפול לומדים באוניברסיטה העממית מקצועות רבים ומגוונים: בתחומי מדעי היהדות, מדעי הרוח והחברה, שפות, טכנולוגיה, אמנויות וכיוצא באלה. גם אני זכיתי לכיתה נאה, ערה ותוססת, של תלמידות ותלמידים מארבע פנפות העולם, המבקשים להעשיר את ידיעתם בלשוננו. אחד מעיסוקינו הוא העלאת ניבים מיוחדים של הלשון העברית, בייחוד מהמקרא ומלשון חכמים, ויישומם בלשוננו, יום-יום. ובכן, איך נשתמש בניב כגון 'להקדים רפואה למכה'? התחיל דיון ערני והועלו משלים ממשלים שונים ואני ביקשתי שירחקו במשליהם יותר ויותר מרפואה ממש וממכה ממש. אז ביקשה סימה עליות העיניים רשות דיבור, והפול ידעו, שהנה היא תספר משהו על ה'בוס' שלה במשרד. ואכן, סימה לא הכזיבה גם הפעם: 'כשהבוס שלי נכנס למשרד', קרצה בעיניה, 'אני מקדימה רפואה למכה ומחייכת אליו'. הפול צחקו, ואחד העיר: 'לא כל אחד יכול לחייך יפה כמוך'.

מ. חבלי משיח

חֲבָלִים תִּרְתִּי מִשְׁמַע: (א) ריבוי של חֲבָל שפירושו חוטים עבים, כגון אלה שתולים עליהם את הפביסה או שקושרים בהם כלי שיט; וכן חבלים = חלקים; (ב) ריבוי של חֲבָל שעניינו ייסורים, כאבים, צער. סמיכות של (א) היא חבלי; חבלי הפביסה, חבלי הסירות, וכן: חבלי קסם, חבלי אהבה, חבלי הארץ, ויש גם ברכה עתיקה הנופרת בתלמוד, ברכות: 'ברוך המעביר חבלי שינה מעיני ותנומה מעפעפיי'. סמיכות של (ב) היא חבלי; חבלי משיח, חבלי לידה, חבלי יצירה, חבלי לשון, חבלי גאולה . . .

המשוררת נעמי שָׁמֶר, המצליחה מאוד בחיבור שירים ומנגינות, ושירי המולדת שלה חביבים על הפול, חיברה שיר, שאף הוא הפך ללהיט. והנה אליה וקוץ בה: הפזמון החוזר בשיר המוקלט הזה פותח במלים: חבלי משיח . . . לא הפול נחבלו מקוץ זה שבאליה, אבל שוחרי לשון ומדקדקים לא נחו ולא שקטו, עד שנעמי נתרצתה, הודתה בטעותה, והקליטה שוב את השיר בנוסח מתוקן: חבלי משיח, חבלי משיח, חבלי משיח בן דויד (אני שר פשאני מתקתק את הדברים). יפה.

מא. בא לי . . .

בא לי לספר לכם על הביטוי החדש 'בא לי . . .' שנעשה מנהג חדש במדינה. 'בא לי לשיר', 'בא לי לרקוד', 'בא לי לבפות', 'בא לי להעיף לו סטירת לחי', 'בא לי להתחתן' ו'בא לי להתגרש'. אתה נכנס לבאנק שלך (הבאנק הוא מקום מפגש הומה מאדם בימי אינפלציה אלה) ובאחת הפינות מצלצל הטלפון. פקידה ניגשת, מרימה את השפופרת, שומעת משהו, מניחה את השפופרת וניגשת אל חברתה בפיינה אחרת ולוחשת לה: יוסי מצלצל. בא לך לענות לו?

החידוש העליון בביטוי הזה אינו בשימוש מלית היחס ל' במקום 'אל' אחרי בא. פזה ישנו במקרא ('ואשר יגורתי יבוא לי' באיוב) וכן אצל ביאליק ('לא זכיתי באור מן ההפקר, אף לא בא לי בירושה מאבי'). ובעברית של ימינו יש הרבה ל' כזאת במקום מלת יחס אחרת בעברית שלפני 2-3 דורות: גנב לי (ממני), לקח לי (ממני), 'שלא ירוץ לי בראש התור', 'מצאת לך עם מי להתעסק' ועוד שאפשר לתרצם בתירוצים שונים. יש גם

חידושים עממיים בנוסח 'נשבר לי', 'חבל לי עליו', 'נמאס לי' (לא: עליי) ועוד. 'בא לי' הופיע במקום ביטוי אחר שהיה שגור ב'לשון הירושלמית' של המחצית הראשונה של מאה שנות תחיית הלשון: 'מתחשק לי'⁷, שאבן-שושן מסווג אותו כחידוש של הדיבור העממי. 'בא לי' נתקצר אולי מ'בא לי חשק...'. 'בא לי רצון...'. וכדומה. בינתיים הביטוי מתחבב על הפול ותפוצתו עולה כפורחת.

מב. פרוטקציה, פרוטקשן

המלים הלועזיות, המשותפות לרוב לשונות אירופה, שאנו משתמשים בהן — בדיבורנו ובכתיבתנו (בעיקר בעיתונות ובמדע. מועט השימוש בהן בספרות היפה), הגויות בפנינו, בדרך כלל, בדרך שהן הגויות בלשונות הסלאביות. יש לכך סיבות היסטוריות, שכן מהפכת הדיבור העברי החדש התחילה בידי יוצאי מזרח אירופה בעיקר. הם היו רוב ציבור של העליות הראשונות. על פן אנו מבטאים מוסיקה, מאתמאטיקה, פרופורציה, פוליטיקה, דינאמיקה וכדומה, פדרך שמבטאים מלים אלה ברוסית, בפולנית או בלשון קרובה לאלה, ולא בדרך שמבטאים אותן באנגלית או בצרפתית. לא כן, למשל, בירדן, ששם מבטאים טלוויזון (על דרך הצרפתית) ולא טלוויזיה, כפי שמבטאים כאן. יש מלים לועזיות, שאנו משתמשים בהן כפי שמשתמשים בהן במזרח אירופה (פגון, סולידי, פדאנטי), ולא דוקא כבמערכה. כך המלה פרוטקציה, שעניינה שימוש בהמלצות בלתי רשמיות ובהיפרויות אישיות כדי להשיג טובת

7. גם אצל עגנון, ב'שירה' עמ' 109, מצאתי שימוש של 'נתחשק לי'.

הנאה ממוסדות, שלא על דרך המנהל התקין, משמשת לעניין זה כשמבטאים אותה פרוֹטֶקציה, אבל כשמבטאים את אותה המלה פרוֹטֶקשן, על דרך האנגלית פירושה אחר לחלוטין: איום ושימוש באמצעים אלימים כדי לסחוט פספים להגנה על עסק, כביכול.

מג. 'ע ל ו ל'

פשט הנוהג בעברית החדשה להשתמש במלה 'עלול' רק לסיפוי לא חיובי ('הברד עלול להזיק לפריחה בפרדסים' — 'עלול' ולא 'עשוי'; 'הגשם עשוי להציל את תבואות החורף' — 'עשוי', ולא 'עלול'). ציינתי עובדה זו בכמה מחוברותיי על התפתחות לשון ימינו⁸. ראשי הספרות העברית בתקופה הראשונה של תחיית הלשון — בן-יהודה, אחד העם, פרישמן, ביאליק ואחרים לא הבחינו בין 'עלול' ל'עשוי'. פיוס דורשים הבחנה זו מנבחני הפגרות בלשון, למשל.

והנה באחת מפגישותיי עם בלשן חשוב, במרכז (סופרמרקט בלעז), העיר הפרופסור, שצריך לתקן את הנטייה החדשה הזאת. במקורות אין כל הבדל בין 'עשוי' ל'עלול', ואין שום יסוד לגזן משמעות זה שמכניסים למלה 'עלול', שהיא נייטראלית, טען.

בין ליטוף עגבניות למשמוש אבוקאדות באגף הפירות והירקות שבמרפול, טענתי מה שיכולתי לטעון בזכות השימוש החדש הזה, ואמרתי שודאי מלים וביטויים כגון עלילת דם, למשל ב'חליפות ותמורות בלשון ימינו'. לשוננו לעם, החש"ס, עמ'

לג.

עלילות דברים, עמי נוגשיו מעולל, או 'התעללתי במצרים'
שקראנו בפרשת אוחו שבוע — בוא — שאינם מכשרים טוב,
הם שהביאו לשימוש הזה, ואין בכך פסול, ואי אפשר עכשיו
להפוך את הקערה על פיה. גם באנגלית יש מלים, כגון liable
או prone, שמקבילות בהוראתן ל'עלול' המודרני שלנו.
לאחר זמן בדקתי ומצאתי, שהמלה עלול מצויה בתלמוד
רק בהקשר של 'עלול לקבל טומאה' (וראה מילון בן-יהודה ערך
'עלול'. ושם גם 'ימים עלולים' — ימים שאין לשמוח בהם).
ובכן נתחזקה דעתי, שתהליך זה של התפלגות משמעהן של
שתי מלים נרדפות אין בו פסול.

מד. משפן הפנסת

לפנסת בבניינה השכור הראשון, ברחוב המלך ג'ורג'
בירושלים, לא יכלו לקרוא 'בית הפנסת' מטעמים מובנים, על פן
קראוה בניין הפנסת. לאחר שנים הועברה הפנסת מבניינה
הארעי למקומה הקבוע בקרית בן-גוריון במערב העיר, ושם
חדש קורא לה: משפן הפנסת. ומיד קמה צעקה: משפן? עד כדי
כך? האם הפנסת היא בית מקדש? לא הועילו הטענות, שיש לנו
'משפן המלאכה' בירושלים, 'משפן אמנות' בעין-חרוד, שכונת
'משפנות', ועוד משפנים ממשפנים שונים. המוחים באחת:
משפן מקום קדוש הוא, ולא נתקררה דעתם, עד שהראו להם על
'משפנות ענל' ועל 'משפנות רשעים' באיוב, ולבסוף על 'משפן
קורח' בפרשת קורח בתורה.

גם בתשמ"ב הוצאתי קונטרס כפול ב' לשוננו לעם' ושמו 'ראשית הרחבת הלשון בימינו', ובו סקרתי כ-300 חידושי מלים שנתחדשו עד ימי העלייה השנייה בערך, וייחדתי את הדיבור והרחבתי את הסיפור על כ"ח מהם.

קוראים שהגיבו העירו על הסיפור המרגש על המלה החדשה 'משקפיים'. הריהו בתמציתו:

בשנת תר"ן (1890) פרסם חיים ליב חזן בעיתון היומי העברי 'הצפירה', שיצא בוארשה בעריכת חיים זליג סלונימסקי ונחום סוקולוב, מאמר ושמו 'צעד לפנים להרחיב שפת עֵבֶר'. בסיום מאמרו מציע חזן:

את פלי הזכוכית אשר נשים על עינינו למען היטב ראות . . . אשר הרפיכו לשמו מלים שונות בדרכים שונות: פלי מְחֹזָה, פלי ראות פלי רְאִי, בתי עיניים . . . עלה על לפי לקרוא מְשֻׁקְפִיִּים . . . הנה איש לא יכחש פי טוב שם בן מלה אחת משם מרבה מלים; והנה שמות הפלים העשויים שני בדים (=חלקים) שוים: מאזניים, מלקחיים, ובתלמוד מספריים באים במ' המשקל וסימן הזוג -ים (פתח, יו"ד חיריק), ויען פי הפלי הזה עשוי גם הוא שני בדים שוים, על כן תבנית שמו נאמנה. אך מדוע בחרתי בשורש שקף — בזה אל נדקדק הרבה, פי הדקדוקים אלה יתנו רק מְשֻׁשָׁלִים על דרכנו בבניית מלים חדשות . . . יוכל היות פי בחרתי בו למען דמותו למלה היננית סקופאו (אראה, אַשְׁקִיף) הבאה בשמות כל פלי הראות בלשונות אירופה: טלסקופ, מיקרוסקופ, קאלידוסקופ וכמוהם.

לפי לקסיקון הספרות העברית בדורות האחרונים לידידי ג'

קֶרֶסֶל נולד חיים אריה חזן באמדור שליד גרודנה בז' תמוז
תרכ"ג, ונרצח בשואה בוילנה, פשהוא עטוף טלית ותפילין, זמן
קצר לאחר שפכשוה הגרמנים. תהי נשמתו צרורה בצרור
החיים.

מו. נכון לעכשיו

סופר צעיר, יצחק בן-נר, פוכב עולה בשמי הסיפורת
הישראלית, פתח לפני זמן מדור בראדיו, ב'גלי צה"ל', ושם קרא
לו למדורו: 'נכון לעכשיו'. פאן משמיע לנו יצחק בוקר בוקר
חדשות, תגובות על ענייני היום, קטעי מוסיקה קלה לסירוגין,
וכן מגיב הוא במישרים על הערות ושאלות מאזינים הפונים
אליו טלפונית, בשעת השידור. תחילה מיחו כמה מאזינים, או
מאזינות, על השם הזה 'נכון לעכשיו' וטענו ש'אי אפשר לומר
כך בעברית'. בצר לו פנה יצחק אליי, בשעת בוקר אחת,
בעיצומו של השידור, וביקש את תנת דעתי. ענית, שהשם הזה
נאה וקולע הוא, והעברית שלו ממש מצלצלת, והמושג הזה
ממש נחוץ לנו בימים כאלה, שבהם אולי יותר מימים אחרים
הכול משתנה בקצב מסחרר. ומה שהיה נכון לאתמול אינו נכון
היום, ומה שנכון לעכשיו עשוי, או עלול, להשתנות עוד רגע קט.
מאז נעשה הפיטוי 'נכון לעכשיו' למטבע שגור בלשונו.
ובאמת, רבותיי, אם תשאלוני מה משקלו של הדולאר
בשקל (ארץ) הקודש, חייב אני להשיב לכם שהדולאר שקול
כנגד 18 שקל בשקל הקודש, נכון לעכשיו, פשאני פותב רשימה
זו, האם יהיה זה נכון ליום שבו תקראוה? וכשפתי יחידתי, אשר
אהבתי, בת השלוש עשרה, מחבקת אותי באהבה ושואלת אם

אני 'החבר הכי טוב' שלה, מה אני יכול להשיב לה בנשקי אותה,
אם לא שאני החבר הכי טוב שלה, נכון לעכשיו. מקריצת עיניה
ניכר, שהבינה את הרמז.

מז. בשישי בין ערביים

יש שיר של טשרניחובסקי, שנכתב לפני פתשעים שנה
(1893) ושמו 'מוצאי שבת' (כך השם בכל כתביו, בטופס שתחת
ידי. וצ"ל: ערב שבת, או כמו שנדפס במקומות אחרים 'בשישי
בין ערביים'). השיר מבוסס על דברים שנכתבו במסכת שבת
בתלמוד: שני מלאכי-השרת מלווין לו לאדם בערב-שבת מבית
הפנסת לביתו, אחד טוב ואחד רע. וכשבא לביתו ומצא נר דלוק
ושולחן ערוך ומיטתו מוצעת, מלאך טוב אומר: יהי רצון שתהי
לשבת אחרת כך, ומלאך רע עונה אמן בעל-פֹּרְחוֹ; ואם לאו —
מלאך רע אומר: יהי רצון שתהא לשבת אחרת כך, ומלאך טוב
עונה אמן בעל-פֹּרְחוֹ (ספר האגדה לביאליק-רבניצקי, פְּתֻבְנִית
גדולה, עמ' שפב). הניסוח של חז"ל רגוע למדי. אבל
טשרניחובסקי עשה מאגדה זו שיר מחריד, ובארבעת הבתים
האחרונים, שבהם מלאך רע מקלל את הבית, מושמעים דברים
קשים ביותר, כגון: "אָךְ אִם בְּבֵית יִשׂוֹר רִיב / הָאֵם פִּי תִכֵּךְ בְּפִנֵּה
/ הָאִישׁ פִּי יִמְטִיר קִלְלוֹת פִּיו, / הַיְלָדִים יִשְׂאוּ קִינָה; / בְּחֶדֶר
פְּרָעוֹת אֵף אֵין יֵשׁ / נֵר זָאִיר הַצְּלָמוֹת, / עֵין מְלֶאךָךְ רַע אֲזוֹ תִזְרֵךְ
אֵשׁ / עַל שְׁפָתָיו צְחוּק צָרְבֵת: / — בְּשֵׁבֶת זֹאת עַד יָבֹוא יוֹם /
וּבְחִיק עֶפֶר תִּטְמֵן / וּמְלֶאךָךְ טוֹב יִאָנַח דָּם / וְעַל-פְּרָחוֹ יַעֲנֶה:
אָמֵן! / — אֵין טוֹב . . . שְׁלוֹם בֵּית יְהִי לְךָ זָר / בְּחִיק עֶפֶר עַד
תִּטְמֵן. / וּמְלֶאךָךְ טוֹב הוּא יִכְבֶּה מֵר / וְעַל פְּרָחוֹ יַעֲנֶה אָמֵן!"

איך אפשר לכתוב דברים נוראים כאלה? ועל שיר זה התחנכנו לפחות שני דורות! ואני זוכר את עצמי בקטנותי בבית הספר 'תחפמוני' בירושלים, וכן את חבריי אתי, איזו חנכה איומה עברה עלינו למקרא השיר הזה (גם חויבנו ללמוד בעל-פה!), חויה שאיני יכול לשכחה עד היום הזה. תודה לאל שהשיר הזה הוצא מספרי הלימוד בשנים האחרונות.

מת. נאום, מנאם

המלה נאום (במקרא הפתיב רק נאם, בלי ו') רווחת, פידוע, במקרא הרבה מאוד (373 פעמים, לפי הקונקורדאנציה החדשה לתנ"ך של א' אבן-שושן). הפועל נאם נזכר רק פעם אחת במקרא: הלוקחים לשונם וינאמו נאום (ירמיהו כג 31). פי' בשבט תרנ"ג (1893) דן אליעזר בן-יהודה בעיתונו 'האור' בשורש זה — נאם — ומחדש בו שני חידושים. וכך הוא פותב (מילאתי או ניקדתי את הכתיב, זעיר שם זעיר שם):

לדברים שידבר איש לפני קהל עם לא נקבע עדיין שם בלשוננו. על פי רוב ישתמשו הסופרים בהשם דרוש, ויש שמשתמשים בהשם מדְבַר, ואנו משתמשים בהשם מְשָא, אך כל אחד מהשמות האלה מיוחד לגון מיוחד שבמושג הזה, ומלה כללית לזאת אין. וכן אין לנו שם מיוחד למי שיש לו הכשרון לדבר במליצה יפה לפני קהל עם, והוא מה שיקראו בלעז אוראטור. והנה לפי דעתנו הפועל היותר מכון לזה הוא נאם, ויען השם נאום התייחד כבר לעניין אחר, על כן דעתנו נוטה לבנות שם מְנָאָם, ובעל הכשרון לזה הוא נאָם . . . עד

כאן לשונו.

מסתבר שבן-יהודה נרתע מלהציע להשתמש במלה נאום לדברי בשר ודם, שכן סבר שהשם "נאום התייחד כבר לעניין אחר" (נאום ה'), על פן הציע מְנָאָם. למעשה נוכח בן-יהודה אחר כך, פשסידר את מובאותיו למילון (ראה מילון בן-יהודה ערך נָאָם), שמלה זו — נאום — משמשת גם לדברי בשר ודם, הן במקרא (במידה מועטת אמנם) וכן לכל אורך ספרות ימי הביניים, חילונית ודתית, ואף בספרות הרבנית ידוע השימוש במלה נאום בדברי חתימה על הכרזות ומכתבים. אבל ממציא המלה מְנָאָם לא חזר בו מהצעתו, ומלה זו שלטה בעיתוני בן-יהודה וממשיכיו יותר מארבעים שנה.

מט. סדר צילום

בעשור או עשוריים האחרונים נתחוללה מהפכה במקצוע הדפוס בעולם ובארץ. בטכניקות החדשות של הדפסה חסל סידור עופרת. אין בה עוד שום צורך. סידור האותיות על אבזריהן לשורות, לקטעים, לעמודים, נעשה לפי תכנון (או תכנות) מחשבי. כתבנית מעתיקה את כתב היד הנמסר לה ומשתמשת לשם כך במעין מסדרה דמוית מכונת כתיבה חשמלית. הכול נעשה בחדר מואר היטב, והאותיות, המלים, השורות והדפים רצים לפניך כבני מרון ומשתקפים על פני מרקע. על מרקע חי ונע זה מבצעים גם את כל תיקוני המגיה. לאחר שהכול ערוך ומתוקן מסדרים את הטקסט עם תמונות (אין צורך עוד בגלופות כבודות) מצלמים ומדפיסים. אותיות העופרת, שמילאו את בתי הדפוס מאז גוטנברג הן בכל יראה עוד בבתי

דפוס מעודכנים, שעברו לשיטת הסדר-צילום (פֹּטוֹן בלעז). קצת בתי דפוס עדיין מחזיקים בזה, וגם מזה אינם מניחים את ידם. סדר הצילום (בשיטה זו מודפס גם 'לשוננו לעם') מאפשר גם ניקוד כרצון איש ואיש. הדבר משמח ביותר אנשי לשון, סופרים, משוררים ומדענים. ירחון אגודת הסופרים, 'מאזניים' המחודש, מודפס בשיטה זו, ותענוג לראות בו, זעיר שם זעיר שם, בפפוש"ה נקודות, פתחים, קמצים, ציראים וכיוצא באלה, זרועים, מאירי עיניים, על פני הטקסט — ניקודים שבעבר היה מוכן לפעמים איזה סופר או מדקדק לתת בעדם את כל הון ביתו, ולא עלה בידו.

ג. עגנון וחידושי הלשון

בתשל"ז (29 באפריל '77) כתבתי (ב'הארץ'):

עגנון — אמר בלשן אחד בקונגרס העולמי האחרון למדעי היהדות, שנערך בירושלים — הסתייג לחלוטין מחידושי הלשון של בן-יהודה. לראיה הביא כמה קטעים, שישנם אמנם, זעיר שם, זעיר שם, בכתביו שבהם מלגלג הסופר על ועד הלשון, על חידושי הלשון של בן-יהודה, כגון 'רצינות' ועוד. עגנון, שלשונו היא לשון חז"ל מונוליטית — אמר אחר בהרצאה בראדיו — יש לו כל מה שהוא צריך בלשון זו, ואינו חסר שום מלה. לפיכך לא תמצא ביצירתו אף חידוש לשון אחד.

את הראשון שיסע פרופ' מ"צ קדרי ושאלו, אם אמנם סבור אתה שבמודע הסתייג עגנון מבן-יהודה, פלום לא היה ראוי שתבדוק באיזו מידה השתמש עגנון בחידושיו שלא במודע?

את השני אי אפשר היה לשסע, שפן הוא דיבר בראדיו.
לא מפבר נועצה בי סטודנטית, שהכינה עבודת מחקר על
חידושי לשון אצל עגנון. היא סיפרה לי בחדנה, שמצאה
בסיפורי עגנון חידושי לשון רבים. הראיתי לה את רשימותיי
ונתברר לנו, שעגנון לא רק השתמש בכל אותן המלים החדשות
של בן־יהודה, שהשתמשו בהן סופרי הזמן, בין שלגלגו ובין
שלא לגלגו עליהן, אלא שגם הוא עצמו הרפה לחדש משלו,
בייחוד במשקלים מסוימים, כגון פעלים מפניין התפעל, או
שמות ותארים על דרך פעלתן.

עכשיו, בי"ג ניסן, נתפרסמו במוסף 'הארץ' לתרבות
ולספרות, פרקים מתוך 'כנגן המנגן', ושם קראנו דברים
מפורשים בעניין זה מעטו של עגנון בפי הסופר 'מר גלבוע':
". . . אין זה אלא הלצה, מפל מקום קורטוב רצינות יש
בדבר, על אפם ועל חמתם של הפוריסטים נוהג אני להשתמש
במלה זו, רצינות, אף על פי שמלגלים עליה. מה אעשה ומניחי
הלשון לא הכינו לנו מלים לכל המושגים שאי אפשר לאדם
המודרני להתקיים בלעדיהם. ברם זכור בן־יהודה לטוב, שממלא
את החסרון. אין דעתי פדעת בריינין שכתב עד שלא בא
בן־יהודה היתה העברית חסרה רצינות, אבל אני אומר אילמלא
בן־יהודה היתה לשוננו מחוסרת מלים לכמה מושגים עיקריים.
ונוהג אני כל מלה שבן־יהודה מחדש שאני פותבה בסיפור.
ופעמים אני פותב סיפור לשם אותה המלה, כדי להרחיב את
הלשון".

עד כאן מה שכתבתי אז.

עתה (בתשמ"א) הופיע בהדרו ספרו המחכים של מ"צ

קדרי, 'ש"י עגנון רב-סגנון' (בהוצ' אוניברסיטת בר-אילן). קדרי מרחיב ומעמיק בספרו זה את הדיון בשאלה זו של יחסו של עגנון לְבִן-יְהוּדָה ולתחיית הלשון ומביא דוגמאות מלוא חופניים לחידושי בן-יהודה (ואחרים), שעגנון משתמש בהם ביצירותיו, ולחידושי הלשון של עגנון עצמו.

חֹבְרוֹת מֵאֵת מַחְבֵּר הַקּוֹנְטֵרַס בְּסִדְרַת 'לְשׁוֹנֵנוּ לְעַם':

בחֹבְרַת מְקוֹבְצָת: לְשִׁיפּוֹר הַלְּשׁוֹן	}	כְּדַבֵּר אִישׁ אֶל רֵעֵהוּ קוֹנְטֵרַס קְכוּ-קְכַח, הַתְּשַׁכ"ב
		פְּכַתוֹב אִישׁ אֶל רֵעֵהוּ קֵג, הַתְּשַׁכ"ך
בחֹבְרַת מְקוֹבְצָת: עַל חִידוּשֵׁי מַלִּים	}	לְשׁוֹן בְּתַחִיטָה קֶסֶט-קֶע, הַתְּשַׁכ"ו
		חִידוּשֵׁי הַמַּלִּים שֶׁל א' בֶּן-יְהוּדָה לְפִי מִילּוֹנוֹ קִיד-קִטו, הַתְּשַׁכ"א

שְׁמוֹנִים שָׁנָה, תִּר"ן-תְּש"ל רֵד-רֵה, הַתְּשַׁכ"ל
הַעֲגַבְנִיָּה וְמָה שֶׁעוֹלְלוּ לָהּ שְׁמוֹתֶיהָ רֵיג, הַתְּשַׁכ"א
א' בֶּן-יְהוּדָה וְתַחִיטָה הַדִּיבּוֹר הַעֲבָרִי רֵלג-רֵלד, הַתְּשַׁכ"ג
הַעֲבָרִית לְרַבְדִּיהַ, שִׁיחוֹת וְתַרְגִּילִים רֵנָה, הַתְּשַׁכ"ה
'הַלְּשׁוֹן הִירוּשָׁלַמִית' וְהַתְּגַבְּשׁוֹת הַסְּגָנוֹן הַחֲדָשׁ שֶׁב, הַתְּשַׁכ"ם
חֲלִיפּוֹת וְתַמּוּרוֹת בְּלְשׁוֹן יִמִּינוֹ שֶׁט-שִׁי, הַתְּשַׁכ"ם
רֵאשִׁית הַרְחַבַת הַלְּשׁוֹן בִּימֵינוּ שְׁכָא-שְׁכַב, הַתְּשַׁכ"ב
תְּנִיּוֹת בְּהוֹרָאת הַלְּשׁוֹן שְׁלג-שֵׁלג, הַתְּשַׁכ"ג

כְּתוּבַת הַמַּחְבֵּר: ד"ר רַאוּבֵן סִיווֹן, ת"ד 3444, יְרוּשָׁלַיִם 91034